

מבצע „נחשון“

כעבור שנה

אין כל אפשרות לראות נכוחה את ערך „מבצע נחשון“ אלא על רקע הימים והמסיבות בהם יזומרו וביצעוהו. ואפשר מאוד, כי אין לך אמת-מידה מתאימה יותר למוד בה את מלוא ערכו, מאשר העובדה — פשוטה ומפתיעה גם יחד — כי כבר כיום, שנה אחת בלבד לאחר ראשית אותה ההתפתחות אשר „נחשון“ שימש נקודת-מוצא לה, כבר קשה לנו לחיות-מחדש ולחוש בשלמותה את המציאות הצבאית-המדינית אשר בה חולל המבצע הנועז מפנה כה עמוק ומכריע.

לא היו לחזית הלוחמת של הישוב ימי משבר וחשבון נוקב כימי אותו שבוע אחרון של חודש מרס. יום גבי-דניאל, על גבורתו ועל סיומו, אבדן שיירת יחיעם, סיכול השיירה במוצאות-חולדה — כולם יחד סימלו והמחישו, בהכרת הישוב ובמציאותה של המלחמה, את בעית הקשר בין חלקי מדינת-הגרעין שלנו. לא לשוא הודרוו כתבי עתונות-החוץ לסלגרף באותם הימים: „במלחמה על הדרכים — הנצחון לערבים“. רק כשבוע לפני כך נודע על התרחקותה של אמריקה מתכנית הקמתה המידית של המדינה היהודית. התרחקות זו גם היא באה, במידה מכרעת, בשל הרושם כי „אין בכוח היהודים להשתלט על המצב“. באיכוהו של עתון בריטי, מהרציניים והענייניים ביותר, כבר הודיע: „שוא היו הגרסאות על שמונים אלף איש-מלחמה בין היהודים ואין להם אלא כשלושת אלפים איש מאומנים, מאורגנים ועומדים לפקודה“. בשורות איוב ההן של סוף מרס עמדו להעמיק ולהדק את הפירת-הבידוד התהומית אשר החלה להתבקע סביבנו בעולם המדיניות ובדעת-הקהל. ובמציאות — ניתוק הדרכים איים להרעוב ולקעקע עמדות חיוניות. דומה היה, עוד מעט ויהיה לאל ידם של כוחות „הפלישה המסתתנת“ של אדיב שישאקלי ושל האחרים, אשר בגליל — יחד עם חבורות-הכפריים בנוסח ה„מופתאי“ מני אז — להושיט ידם אל „צבא-הירמוק“ של קאוקג'י שבשומרון הערבי; ועוד מעט — ויוכלו אלה להתחבר עם קלגסי עבר אל-קאדר אל-חסייני, להקמת מחסום רצוף על פני הדרכים לעבר ירושלים. „החילות-המצב“ של כנופיות שבתוך יפה, חיפה וירושלים (ועדיין — גם טבריה, גם צפת!) אך מהכים לבוא ההשלמות המצופות מבחוץ, ולהסתערות בכוחות משותפים על מעוזי הישוב היהודי.

בא „מבצע נחשון“ — והפך את הקערה על פיה. הוא לא עשה את המלאכה כולה; ואף לא התכוון, ולא יכול היה להתכוון, לעשותה כולה. הוא שינה, והפך, את מגמת ההתפתחות. בהתגששות האופרטיבית על פני המרחבים ובהתגששות הרצונות שבנפשם ובהכרתם של שני הכוחות הנאבקים. את ה„ספירל“ השלילי, היורד, הוא הפך ל„ספירל“ חיובי, עולה.

רבות — ומכריעות, כל אחת כשלעצמה — היו „נקודות-המשבר-והמפנה“ בתולדות מלחמתנו באותו אפריל 1948: „נחשון“, משמרה-העמק, טבריה, חיפה, קטמון ואף צפת, בראשיתו של מאי. אך נקודת-המוצא לכולן — ותנאי מוחשי ונפשי להן — שימש מבצע נחשון. לשמו — כן היה.

עוד לא סופרה ולא תוארה כראוי האפופיה של „נחשון“. עוד לא הועלה ליל ההחלטה, על לבטיו ועל הכרעתו. עוד לא בוטאה התגובה של המחנה בתכונתו, הרטט לקראת הופעה גלויה ראשונה של כוח עברי לוחם בשדה, ההתרגשות למעט הנשק שהגיע, שנראה רב, לראשית ארגון צבאי פועל, חשבון-הנפש התקיף לקראת המסע אשר מסתכלים נבונים ואוהדים מבחוץ ראוהו כ„מעשה איבוד-מדעת“ (כפסקו של המיור ג'. פ. אליט על כיבושו הראשון של הקסטל).

כל אלה בודאי עוד יבואו. כאן — מוגש רק שרטוט ראשון, אשר מסיבות השעה — גם השעה הנוכחית — מונעות עדיין את האפשרות למלאותו, על גדותיו, פרטים חיוניים, עובדות מסבירות וניתוח כלי-צדדי, כאשר היה אולי עם לבנו. תורו של תיאור מקיף וממצה כזה יגיע. — כעבור עוד זמן-מה.

משיחיתות עוד קצת מרחק, הן לגבי מצבים צבאיים ומדיניים, והן לגבי הפרספקטיבה ההיסטורית. נוסחאות יבשות אפשר ותכסינה לעתים בשרטוט הזה. על חזיונות מפרפרות, על הדרמטיות שבהתרחשות מאורעות. אך כל מי שלבו ושכלו רגישים עדיין לקורות מלחמתנו זו מלפני שנה — יחוש את המציאות הרוטטת של הימים ההם, גם מתחת לסיפור הדברים העובדתי, שתכליתו הראשונה — בקשת האמת שבמצבי קרב ופעולות והבלטת הלקח למחנה הלוחמים.

מדברים ההבדל בין קנייהמידה שלנו כיום לבין ממדי הכוח הזעזעורי שרק הוא עמד אז לעתים כה קרובות לרשותנו למילוי משימות מכריעות ביותר — ואשר אמנם הכריע, בתוקפו הנפשי היחסי (ובהתנשקות) — הכוח היחסי הוא הקובע), שהיה רב משל האויב, או התמיד יותר, והוכיח גמישות רבה יותר של הרצון לנצח. ומפתיע הוא היחס שבין ממדי הכוח לבין המרחבים הגיאוגרפיים, מספרי האוכלוסיה האויבת, ערך המטרות ונושאייהן האבקות וגודל הנוכח ההיסטורית.

אכן, לא רק בשל יכולתנו אנו בא לנו הנצחון הראשון-המכריע ההוא. אין ספק כי גם לאויבנו היה חלק בו — ואין להתבייש בכך. חוקי-מלחמה הוא. לנו היו מסעות-מלחמה (בזעיר-אנפין) נפרדים, שכווננו ביסודם, ממרכז מדינה אחד. אך עבד-אל-קאדר בדרום, קאוקג' במרכזה-צפונה של הארץ, ויהלו שתי מלחמות נפרדות. ההרפתקן הסורי הטיח את עצמו אל עבר משמר-העמק, כביש ואדי-מילח וחיה ימים ספורים לאחר שאביר-האימים המופתאי נפל במעלה גבעת הקסטל. המחסום על דרך ירושלים, בכוחות ערביים מאוחדים, לא קם אז. הנסיונות של אמצע מאי — כבר איחרו את השעה, ובאו לאחר מפלה מכרעת לצבא-הכנופיות ה"מקורי" של ערביי הארץ. כזאת היתה ההתפתחות (אשר יכלה גם יכלה להיות אחרת, לולא פעילותו במועד, כלפי המטרה הנכונה, של הגורם היהודי) — ועל זה תודה ההיסטוריה של ישראל להחלטה הנועזת, שבאה בשעתה, ולמבצעה, שלא נרתעו בפני סכנה וקרוב.

לאחר שכבר נשלמה עבודת ההכנה והעליבור (בת חודש וחצי) של פרשת "מבצע-נחשון" המתפרסמת כאן, והחוכרת היתה כבר בדפוס — נתקיימה פגישת יוזמיו, מכוניו ומפקדיו של "מבצע-נחשון", אשר כונסה ע"י מערכת "מערכות".

שעות השיחה — אשר נמשכה עד מאוחר בלילה — העלו רוח זכרונות, הערכות והרהורים, אשר עיקרם יסובם ויתפרסם בכוא העת, ומיעומו ינתן לקוראינו כבר בעתיד הקרוב. המערכת מקוה כי יהא לאל ידה, עוד בסוף החוכרת הזאת להגיש לקורא תוספת ל"פרשת נחשון":

דברי ד. בן-גוריון (שנוכח במסיבה) אשר נאמרו בהזדמנות קודמת ועובדו עתה על ידו לדפוס, אך הגיעונו כבר לאחר סידור החוכרת, ומדברי ישראל גלילי שנאמרו בפתיחת הפגישה.

המערכת מצטערת על כי תקלות שונות מנעו מאחדים מהמוזמנים מלהגיע, וכן על כך כי מספר הזמנות לא הגיעו לתעודתן. אנו מקוים כי אלה שנעדרו מן הפגישה ייענו לבקשת המערכת ויעזרו לה להשלים את החסר.

לוח מבצעי. פעולת-נחשון

זמני	זמני	גזרה מזרחית	שיירות	גזרה מערבית
לפני "נחשון"	25.3.48		שיירה אחרונה לירושלים	
	27-28.3	שיירת וקרב בבידניאל		כשלוך שיירת חולדה
	31.3			
	3.4	תפיסת הקסטל ע"י יהודים		
	5.4	נפילת משלטי הקסטל		פיצוץ מפקדת חסן סלאמה
מבצע "נחשון"	6.4	התקפה על משק הילדים ונפילתו 0630 — פינוי מחצבת צובה 1400 — התקפה ערבית על הקסטל	0001 — שיירת "נחשון" יוצאת לירושלים ומגיעה ב" 1000 לערך.	חסימות, מארבים, פיצוצי גש"רים כלפי ואדי-צראר, סג"ד, מנצורה, סידון, אבו-שושא, בית ג'ין ואל-כובאב. 0400 — כיבוש חולדה הערבית. 0700 — כיבוש דיר מחזיון התקפות בגד על דיר-מחזיון הבריטים דורשים את פינוי דיר מחזיון
	7.4	2100 — נחשון מקבל את הפיקוד על מרחב מוצא-הקסטל. הפגזות וצליפות במשך היום		
	8.4	0400 — התקפה לילית על הקסטל. עבד אליקאדר נהרג. התקפה מחודשת על הקסטל ב" 1100 והנסיגה משם ב" 1400	1400 — ביטול ההכנות לחזירת השיירה מירושלים	עם שחר, פינוי דיר מחזיון ותפיסתה ע"י הבריטים
	9.4	0600 — כבוש הקסטל מחדש	0500 — השיירה יוצאת מירושלים 1500 — מגיעה לחולדה	הדיפת פלוגת אויב שבאה ממחנה ודי-צראר
	10.4	תותחי אויב מפגיזים את גוש מוצא-ארזה	שיירה צבאית מגיעה למעלה-החמישה ב" 0747, חוזרת ב" 1127 ומגיעה לחולדה ב" 1427	1500 — אינצידנט עם שיירה בריטית ליד ואדי-צראר
	11.4	כיבוש קולוניה ופיצוץ בתיה		פעולות הטרדה בסביבה
	12.4			פעולות הטרדה בסביבה
	13.4		0500 — שיירת אספקה מחולדה שמגיעה ב" 1200 חוזרת חלקים חלקים	
	15.4	נסיון ראשון לכבוש את סארים		פיצוץ מחנה ודי-צראר
				מוקמת חטיבת הר-אל
אחרי "נחשון"	16.4	מוקמת חטיבת הר-אל	0650 — שיירה לירושלים	
	17.4	כיבוש סארים ופיצוץ	1125 — מגיעה, חוזרת ב" 1720	
	18.4	נסיון לעלות על צובה נכשל בשל איחור		
	19.4	עוד נסיון לכבוש את צובה נכשל	0640 — שיירה יוצאת מחולדה. 0930 — מגיעה לירושלים וחוזרת בו ביום	
	20.4		שיירה בת 300 מכוניות לירושלים מותקפת ליד דיר-איוב והכביש נחסם מחדש	גדוד 2 עולה בשיירה לגזרה המזרחית גדוד 3 חוזר לחטיבתו

1. לפני היות נחשון

דניאל רוכזו בשרונה (ששימשה או מחנה-צבא מרכזי ראשון לגרעין הצבא העברי המתהווה) כוחות אנשי-מגן. משנדע שהקרב נסתיים, לאחר תיווכו של הצבא הבריטי, פוזר חלק מהכוח המרוכז, ואלו על גדות פלמ"ח, שחלקו כבר הגיע למקום-הריכוז הנ"ל, הוטל להחליף את חברו לחטיבה, אשר פעל אותה שעה בירושלים וסביבותיה. ב-29/11/41 הגיעה פלוגה מוגברת מגדוד זה לחולדה, ושם התארגנה, התאמנה וחיכתה לפלוגה נוספת מאותו גדוד וליציאת שיירת האספקה לירושלים. אותה עת, משעבר שבוע ימים מאז באה לירושלים השיירה האחרונה — זו שמכוניותיה הופקעו להובלת האספקה לכפר-עציון — החל מצב האספקה בירושלים מעורר דאגה.

משהגיעה לחולדה הפלוגה הנוספת, יצאה, בליל ה-31/11—30 הפלוגה הראשונה של הגדוד מחולדה במשוריינים ותפשה שלושה משלטים מצפון לכביש ירושלים בקטע שבין שער-הגיא וגוה-אילן, משלטים אשר שלטו על הקטע המסוכן שממול — הרכס שמצפון לבית-מחסיר ושלוחת ח'רב-תא-זועטר, אשר ממורח לו — וחיכתה בהם למעבר השיירה. השיירה, שיצאה רק בשעות לפני הצהרים ב-31/11, הותקפה כבר בראשית דרכה, עת משורייני החלוצי שלה הגיעו לכביש מסמיה — לטרון. שיירת המשא לא הצליחה להגיע עד הכביש בשל הבוץ הטובעני בדרך-העפר מחולדה אל הכביש. משהחלו הערבים להתקהל מכל העברים, לתפוס משלטים ולהטריד את השיירה באשם, הוחלט על החזרתה לבסיסה שבחולדה. הבוץ לא איפשר למכוניות להסתובב במקום, ורובן נאלצו לנסוע עד הכביש בכדי להסתובב שם. מובן, כי הדבר גרם לאיבוד זמן יקר. לצורך חיפוי על נסיגת החלוצי נתפסו שני חלקי השלוחה מדרום-מערב לחולדה הערבית, הדרומי והצפוני. פלגות החי"פ הללו אורגנו מניה-יוביה, והן — וכן שתי כיתות רובאיות ומרגמה שהוצבו בקצה החורשה הפונה לעבר שלוחת ואדי-צראר, ומכ"י בקרב-תן — איפשרו תחת אש או"ב כבדה, להוציא את רובו של הכוח, עד הגיעו לחורשה. מספר משוריינים נשארו תקועים על דרך העפר, כמה מאות מטרים מן הכביש, והוטרו ע"י 3 משורייני או"ב, שאף הם נכנסו לדרך העפר. עם נסיגת פלגת החיפוי הדרומית, נפגעו 12 מאנשיה שעה שניסו להכנס לאחד המשוריינים התקועים. בשל האש

עם השתנות התנאים בארץ צמח בהכרח הרעיון לפתור את בעיית קשר התנועה והאספקה לירושלים מתוך גישה שונה וחדשה. עם התקרב המועד שקבע לעצמו השלטון האזרחי הבריטי לפי גוי הארץ, ניתן לכוחות-המגן היהודיים חופש-פעולה יחסי, שאיפשר להם לפתור את הבעיות הבטחוניות הדחופות, שעמדו על הפרק, מתוך גישה צבאית כמעט "תקינה". חמשת חדשי ההתארגנות וההתלוצות למערכה החלו לשאת את פריה. עתה נתאפשר לראשונה ריכוז כוחות כזה, אשר עוד כמה שבועות קודם לכן יכול היה להיות בגדר תכנית על גבי הניר בלבד.

משנתיאשו הערבים לפרוץ את טבעות-המגן של הישובים העבריים, החלו מרכזים את מיטב מאמציהם במגמה להכריע ישובים מבודדים, שעורקי התחבורה אליהם עברו בשטחיהם, ע"י ניתוקם המוחלט. באה שורת ההתקפות הקטלניות על התנועה בדרכים אלה (הדרכים לירושלים, לעטרות, לגוש-עציון, להר-טוב, לכפר-אוריה, לנגב, לישובי שפלת-החוף שמצפון לעכו, ליחיעם ולישובי צפון הגליל-המזרחי). התנועה בעורקי תחבורה מותקפים אלה נתבססה על שיטת ה"ליווי-הצמוד", של שיירות מכוניות נוסעים ומשא משוריינות, שהובטחו ע"י "רכב משורייני" (ה"סנדוויצ'ים" של אותם הימים) וחוליות-מגינים המפוזרות בכלי-רכב אחרים, לאורך השיירה. בכביש ירושלים הובאה שיטה זו לכלל שכלול, נוסף, שהתבטא בתפיסה — אמנם זמנית, בשל המחסור בכוחות — של כמה משלטים, בכוחות מצומצמים ביותר, אשר לא יכלו לשמש אלא כ"קולטיר-עמים" לשעת מעבר השיירה, לגבי כוחות תוקפים כל עוד אלה היו מצומצמים בלבד. ככל שעצמה ההתקפה הערבית בכל רחבי הארץ, כן הפך עורק-התנועה לירושלים אחת ממטרותיו העיקריות של האויב.

ב-27/11/41 הותקפה שיירת האספקה הגדולה, בדרך חזרה מגוש-עציון. בשיירה זו רוכזו רוב רובו של רכב-השריון היהודי שהיה מהלך בקו ירושלים-תל-אביב. עם נפילתו שלל בידי האויב — על אף מלחמת הגבורה של אנשי השיירה ליד נבי-דניאל — הקיץ הקץ על השיירות. דמשוריינות בקו שבין שתי הערים. במגמה לחדש לעזרת נצורי השיירה בנבי-

מוצא־קסטל ועד שערי ירושלים עצמה. הגדוד השלישי — הקטן בין הגדודים במספר אנשיו — שימש תחילה עתודה חטיבתית.

הגדוד הראשון היה מורכב בחלקו טירונים, אשר דרגת אימוניהם לא הלמה בעצם את תפקידי הקרב שהועמדו בפניהם. הוא התכנס ביום ה'י"ז/2, והתארגן בעיקרו בליל ה'י"ז/2-3. מיד עם הקמת הגדוד נתעוררו בעיות משטר ומשמעת אשר אילצו את המפקדים — ברובם חברי "הגנה" ותיקים, שהיו רגילים למשמעת המבוססת על רצונו החפשי של החבר — להתאים את עצמם לתנאים החדשים. המסגרת הגדולה — והתארגנותם המהירה — היי בה סימ־היכר מיוחד למפקדים; וניתנה פקודה, שעל הקצינים לשאת סרט כחול על כתפותיהם. ביום ה'י"ז/3 יצאו כוחות החטיבה מאיווריה־רי כוז שבסביבות תל־אביב ונטעו לגעז. שם נשאר הגדוד השלישי, ואלו יתר הכוח המשיך דרכו לאזור־ההערכות שבחולדה והחל מתארגן לפעולה. הגדוד הראשון, לאחר שהגיע לגזרתו, גילה מיד, אף־על־פי שמרובים היו בו הטירונים, פעילות בשטח, בשלחו פטרולים לסייר את מחנה ואדי־צראר ודרכי הגישה אליו. ידיעות בלתי־מדויקות דיברו על אויב חצי־סדיר, בכוח גדול, שנמצא

אותה שעה במחנה, והן גרמו דאגה יתירה לגבי המהותה בו — דאגה שנתנדפה רק לאחר מכן, בהתברר שהאויב במחנה אינו עולה על פלוגה.

לקראת צאתה של שיירת האספקה הראשונה של "נחשון" הופעלו הכוחות להבטחת דרכה. לאור רך 40 ק"מ, החל ממוצא־קסטל־צובא, המגינות בעוז על הקצה המזרחי של הכביש לכיוון ירושלים, דרך משלטי שערי־הגיא, אשר נתפסו ממול לבסיסי־האויב בסארים ובבית־מחסיר, ועד אל הגזרה המערבית, עמדו כוחות ה"הגנה" דרוכים למשימתם.

במערב עובר הכביש בשטח מישורי וגבעות נמוכות. בהעדר משלטים חולשים קרו ביום חייב הדבר — כמוצא הטוב ביותר — את השתלטות במטרת החזקת־קבע, על בסיסי אויב המרוחקים מן הדרך. אולם, במציאות של אותם הימים קשה היה עדין להביא את רעיון ההשתלטות על בסיסי האויב עד לסיומו ההגיני שהיה הכרחי מבחינה צבאית, ונאלצו להסתפק בהשתלטות על הכפרים הצמודים לכביש בלבד. לעומת זה, בגזרה המזרחית מתפתל הכביש בגיא, בין הרים גבוהים יחסית — דבר, המצמצם את אפשרויות הגישה האויבת אליו ומאפשר את הבטחתו ע"י תפישת משלטים לאורכו ובקרבתו.

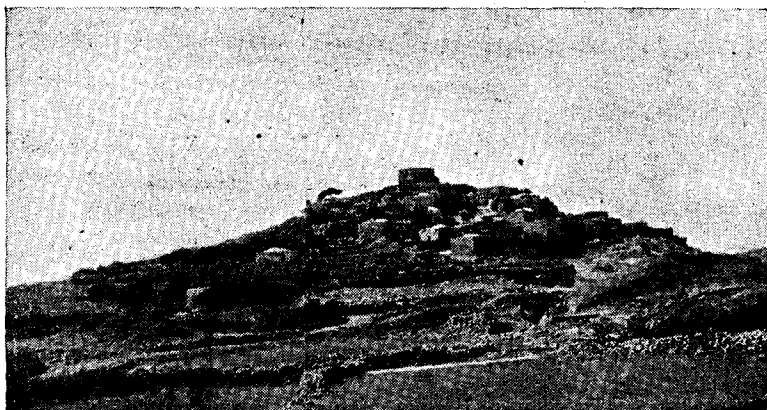
3. כיבוש הקסטל והקרב על המשרטים

יום, לאחר שהגיעה למקום תגבורת במשוריינים. ההתקפה היתה אות מבשר להתערערת סופית של השקט היחסי, ששרר בסביבות הקסטל — אור־תה נקודת־תורפה ידועה לשמצה בקטע המזרחי של הדרך העולה מן השפלה לירושלים. איזור מוצא־ארוה־צובא שימש חוליה מקשרת בין תחום ירושלים־העיר מזה, וגוש קרית־ענבים—מעלה־החמשה—נוה־אילן מזה, מעבר המערב. נפילת גוש מוצא עלולה היתה, מצד אחד, לבודד את קרית־ענבים בידוד גמור, ומצד שני להביא את המלחמה עד פתחי שכונות מערב־ירושלים, אשר עד אותה שעה נחשבו כאיזורים השקטים והבטוחים ביותר של העיר.

הודות למצבו הטופוגרפי שימש משלט הקסטל מאז ומתמיד נקודה המאיימת על גוש מוצא, וכן על מעקל־הכביש העובר ממש למרגלותיו. נוסף לכך, (תגם שאפשר ודבר זה לא הזכר דיו באותה תקופה), היות הקסטל נקודה טופוגרפית המחברת בין הכפרים שמדרום לכביש ירושלים־השפלה

עוד בטרם החלה המלחמה לפריצת הדרך לירושלים, כבר היתה נטושה מערכת עקשנית ומרה בקטע המזרחי של עורק התחבורה, סמוך לירושלים, מערכת שמשמעותה האמיתית היתה השליטה על הכביש ואשר עתידה היתה להשתלב ב"פעולת נחשון" וליהפך, עד מהרה, לנקודת־המוקד שבה, ראשוני פעמיה כבר נשמעו באמצע חודש מרס כאשר יחידת אויב (יתכן כי כתגובה על פשיטה שערכה בליל 17/16 על כפר הקסטל, מחלקה של פלמ"ח בפיקודו של גדעון פלאי — הוא ג'וני — שנהרג אז), תקפה את מחצבת סולל־בונה ליד צובא. ההתקפה היתה כנראה מאורגנת ומתוכננת, כי אותה שעה עצמה הוטרו מוצא־העילית וארוה ע"י צליפה ואש מכ"י¹, מעבר הרכסים שמצפון־מערב להן, וכן מעבר קולוניה, כנראה מתוך מגמה למנוע החשת תגבורת לעבר המחצבה. ההתקפה על המחצבה נסתיימה אותו

⁽¹⁾ היה זה אחד המקרים הראשונים בסביבת ירושלים, בהם הפעיל האויב מכונת־ירידה.

הקסטל: מראה מדרום-מזרח

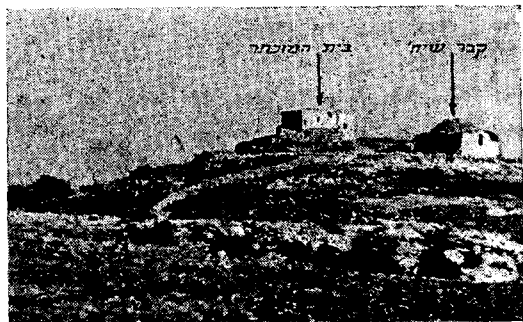
חות יהודיים. כן ראה הפיקוד הירושלמי בכיבוש זה את תרומתו הוא לביצוע הפעולה הגדולה — היא פעולת „נחשון” — שעמדה להיערך. חישובו היה, שכיבוש הכפר וההחזקה בו — אפילו אם תהיה, מחמת התערבות השלטון הבריטי המת-הסל, ארעית בלבד — תסב אליה כוחות אויב ניכרים ותקל על ביצוע מבצע „נחשון”.

בליל ה-2/IV בשעה 23.30 כבשו כוחות חיל-המצב של המחצבה, בתוספת תגבורת שבאה מן העיר, את משלט „נחשון” מחדש. מיד אחרי זאת יצאו כוחות הפלמ"ח לכבוש את הקסטל.

כיבוש הקסטל

היחידה התוקפת יצאה מבסיסה בשעה 23.00, לאחר הכנות מוגברות במשך היום. כל המשתתפים צפו בשעות היום על דרך התנועה והמטרה; על תבנית שנערכה על גבי שולחן-חול כמקובל, הוסברו תפקידו ופעולותיו של כל איש, בעוד שהמפקדים חזרו ושנו את פקודותיהם בכל שלב משלביה. היחידה ירדה מן ה„מזבח”, שעל השלוחה אשר מדרום-מזרח לקרית-ענבים, לוואדי עין-ג'מיל, והמשיכה בדרכה עד הצטלבות הכביש החדש והכביש הישן ממזרח לנחלת-יצחק, ומשם נעה בהסתר לגבי הכפר. בתי הכפר היו בנויים כמעט כולם במדרונות המזרחי והדרומי של הכיפה, המזדקרת ובולטת מעל לכל פסגות ההרים שבא-תה סביבה. בצדו המערבי של הכפר, כ-40—30 מטר מקבר-השיד (כתיב שיח'), מצויה כתף, המאפיינת שרת התקרבות בהסתר, עד 50 מטר לערך, ממערב. היחידה נעה במעלה השלוחה, מכיוון נחלת-יצחק, ו„נתפצלה” כמה עשרות מטרים ממערב לכתף, בנקודת-הפיצול הושארו 3 מרגמות „2,

לא לה ש מצפון. על יסוד ידיעות שסיפרו על ריכוזי כוחות הערבים בסביבות ירושלים, היה איפוא חשש להתבססות האויב בקסטל, וליצירת מסתם-קבע על הרכס צובא-קסטל-בית-סוריק, מסתם שינתק את הקשר מירושלים לקרית-ענבים. ההתקפה על מחצבת צובא נתחדשה ביום 1/IV, החל בשעות הבוקר. אותה עת עלו כוחותינו על המשלטים מצפון למחצבה (ראס אל-חמאם — ג.ג. 791.4 — שנודע אחר-כך בשם משלט-„בועז”) ומדרום לה — (קרנת-אש-שמאל — ג.ג. 785.2 — שנודע אחר-כך בשם משלט-„נחשון”) — כדי לאפשר את עבודות הביצורים בה, תחת לחץ האויב, נסוגו הכוחות עד מהרה מן המשלט הדרומי (ג.ג. 785.2) לאחר שאחד מאנשיהם נהרג. מפקד המרחב — (נחום שושני, שכינוי-המחתרת שלו היה — „נחשון”) הגיע למקום וניסה, בשעה 18.00, לכבוש חזרה את המשלט, אולם היחידה נתקלה באש חזקה. נחשון עצמו התקדם לעבר האויב, אך הכיתה לא הלכה בעקבותיו; ומשלא חזר, נסוגה תחת לחץ האויב. שני נסיונות נוספים לעלות על המשלט, באותו לילה וביום שלאחר-כך, לא נעשו. נחשון, לא הביאו כל תוצאות. בינתיים נודע בירושלים שהקסטל מתפנת מיוש-ביו הבלתי-לוחמים. הפיקוד הירושלמי הבין, שהחמרת המצב בצובא עלולה לגרום לנפילת המחצבה. היה ברור כי אף חיוקון של חיל-המצב שנמצא שם לא ישנה, בעצם, את המצב מעיקרו, כל עוד נמצא הקסטל בידי כוחות האויב. — וכי הפתרון היחיד, הן לקיום מחצבת צובא בידים יהודיות ולבטחון גוש מוצא-ארזה כולו, והן לקיום הקשר עם גוש קרית-ענבים — ועם השפלה — הוא כיבוש הקסטל וההחזקה בו ע"י כו-

הקסטל: מראה מצפון-מערב

תת התקפת האויב אל הקסטל ואל ארוה עצמה. על כן, רק עם הגיע הידיעות הראשונות על התקפה שבאה מכיוון ואדי עין-סארם לעבר, משלט נחשון" והמחצבה — ומיד לאחר כך, על עזיבת המשלט, — נתברר שהפעולה הערבית מצד צפון ריכזה את תשומת הלב לצד זה בלבד.

בהגשמת המשימות שהוטלו עליו פירש הפיקוד המרחבי את תפקידו פירוש מצומצם למדי, ובהיותו צמוד לבציות ההגנתיות של הנקודות הנותרות לאחריותו, לא יצר מערך-הגנה מרחבי ממשי. המשלטים, במידה שנתפסו עם התפתח המערכה, נתפסו לרוב ביזמת המפקדים בנקודות מאחו משניות ובהתאם לכך נקבעו רק לצורך ההגנה הישירה על מקומות אלה עצמם. על-כן לא הגיע השיתוף האופרטיבי שבתגנה המרחבית אלא לידי גילויים צרים ומוגבלים בלבד.

בהגיע הידיעות הראשונות של התצפית מן הקסטל, שגילתה בשעות הבוקר המוקדמות תנועת אויב מעבר הצפון, נשלחה מירושלים תגבורת בת שתי כיתות מן הפלוגה שכבר החזיקה בקסטל, בפיקוד מפקד הפלוגה, לחיזוק חיל-המצב שם. הקצאה זו של כוחות נעשתה כאמצעי והירות נגד תגובות אפשריות של האויב על כיבוש הכפר בידי כוחותינו. וזאת לזכור, שהיה זה הכפר הערבי הדרומי ביותר שיש לנו, שנכבש בכוחות החזקת-קבע, והיה ברור שהאויב לא יוכל להשלים — ולו רק מסיבות פרסטיג' — עם כיבוש כזה.

בדרכו אל הקסטל החליט מפקד הפלוגה, של- צורך ההחזקה בכפר וכן לתועלת הגנתה של מוצא- ארוה יש לתפוס את המשלט "המזרחי" (ועד מעאדי, כ-500 מטר דרומית-מזרחית מן הכפר, מעל המחצבה העזובה של הקסטל). ועוד עם הע- ליה לכפר, נשלחה כיתה בת 7 אנשים לתפוס את המשלט. עם כניסת יתר אנשי התגבורת לקס- טל הוחל בהתבצרות, אף כי החומרים הדרושים לכך טרם היו שם אותה שעה; כלילת הוקם קשר טלפון עם משלט "בועז", שהועבר לפקודת הקסטל. כך הסתמן מערך ההגנה — אשר נקודת התורפה בו היה משלט "נחשון", שמאז צהרי אותו יום היה בידי האויב.

עד היום טרם נתבררו כל הפרטים על המא- צים שעשה "חיל המופתי", בפיקוד שאר-בשרו של חאג' אמין — עבד אל-קאדר חוסייני — הממונה על חזית ירושלים הערבית, לחזור ולכבוש את הקסטל. אך התצפיות היהודיות, הקרובות למקום-המעשה והמרוחקות יותר, צפו וגילו באותם הימים (3-8/IV)

שהועד להן התפקיד להפגין את הכפר אם תתגלה בו התנגדות. כוונתם נוסף, שכלל מכי ומקלע, תפס עמדות בין הסלעים שבכתף, בעוד שיחידת חבלנים, שנעה עם ה"רתק", אגפה איגוף קצר, מצפון, את בית המוכתר, — הבית הגדול והגבוה ביותר של הכפר, והוא גם עמדת המפתח העיקרית להגנתו או לכיבושו — והשתלטה עליו, בלי שנאלצה לפתוח באש או לחבל בו. לפי שלא נמצא בו אויב, מיד לאחר מכן הועברו המכ"י והמקלע לבנין, וכוח-ההלם, שמנה שתי כיתות — (שכל אחת מהן היתה מחולקת לשלוש חוליות, — חלוקה שנעשתה בהתאם למבנה הכפר, ואשר בחל- קו הדרומי היה בנוי קבוצות-קבוצות של שלושה בנינים צמודים זה לזה) החל לסרוק את הכפר. לאחר סריקה, — שנראתה למסתכל מבית המוכתר "כתרגיל סכמתי המבוצע בדייקנות ובסדר, שהוא מתוכנן וערך מראש" — התרכזו הכיתות בראש הכפר, בלי שנתגלה איזה אויב שהוא.

עם שחר ה-3/VI החלפה יחידת הפלמ"ח ע"י שתי כיתות מאנשי חיל-השדה של ירושלים, שהגיעו למקום והתארגנו להגנה היקפית.

התקפות-נגד ערביות ראשונות

השטה המשתרע מצפון לקסטל מאפשר תצ- פית טובה למרחק ניכר, וכל תנועה מעבר בית- סוריק דרומה עשויה להתגלות בעוד מועד, מכיוון תחנת הנוטרים שבנחלת-יצחק ומן הקסטל עצמו. ובניגוד, הרי שלוחות ההרים הארוכות והקמורות שמעבר ואדי עין-סארם, שמדרום-מזרח וממזרח, מצמצמות במיוחד את אפשרויות התצפית.

בשל עובדות טופוגרפיות אלו נתגלו בשעות הבוקר המוקדמות יחידות אויב מעבר הצפון בל- בד, ובמטה המרחב נתקבל הרושם שמשם "מתפת-

משלטי הקסטל, מבט מצפון-מזרח. משמאל לכביש ה"משלטי-המזרחי" (נראה חלקו המערבי)

לט המזרחי; אך הדבר לא הושלם, בשל אש-הצליפות הקשה מעבר "נחשון" ועלית כוחות האויב במדרונו הקמור של המשלט, מכיוון ואדי-עין-פארם. בהתקרב האויב, היתה הכיתה המוגברת, שהגנה על המשלט המזרחי קרובה לאפיסת-כוחות. היא פעלה ללא הפסק זה היום השלישי, וגם הגשם, שירד במשך כל יום א' ובבוקר שלמחרת, והצליפות הבלתי-פוסקות, שלא איפשרו הקמת מחפוזות מתאימים, גרמו ללדול כוחותיה — והיא נסוגה לקסטל. האויב תפס את המשלט, וע"י כך איים עתה על אפשרויות התנועה מצובא ומן הקסטל לארזה, והבטיח את דרך התנועה שלו, בואדי עין-פארם.

פעילותו המוגברת של האויב נמשכה, ואותו יום עוד צפן בחובו כמה מבחנים נוספים לכוחות היהודיים שבאיזור. ב-18.20 חדרה מעבר קולוניה קבוצה של 20-25 ערבים לשטח שבין ארזה ומוצא ופרצה את גדר המשק ממזרח. רוב המגינים במקום נפצעו מרסיסי רימונים ואש נשק-קל. אך הודות לעמידת הגבורה של מפקד הקטע נהדפה ההתקפה ומפקד האיזור שלח לשם תגבורת של שתי כיתות.

תחת לחץ ערבי זה הועברה לארזה כל האוכלוסיה הבלתי-לוחמת. ב-19.30 החל האויב לרגום את המשלט הדרומי "בועז" — בפגזים — וב-20.25 נסוגה הכיתה, שהחזיקה במשלט בתוך עמדות מחוסרות מחפיר-אש, לקסטל.

עם נפילת המשלט הדגיש מפקד הקסטל בהודעה לירושלים שהקרב על הקסטל הוא הקרב על המשלטים. ואכן, באותם הימים טרם הובנה הלכה למעשה "תורת המשלטים". המחסור בכוחות אדם מאומנים והעוני בנשק גרמו לכך שהעדיפו את ההגנה מתוך נקודות הישוב עצמן על פני

צובא. ואמנם הפלמ"ח הפגין בו בלילה את צובא הערבית במרגמה 3" ואף תיכן התקפה על סאריס והירבת אל-עמור, לליל ה-5/6-IV. התקפות אלה עשויות היו להשיג כמה מטרות בעת ובעונה אחת: ראשית, לפצל את כוחות האויב, ולאלצו לבוא לעזרת ח'רבת אל-עמור וסאריס המותקפות; שנית, לנתק סופית את צובא הערבית — אחד מבסיסי ההתקפה על הקסטל — מן הכביש הראשי; ושלישית, לסיים את סדרת הפעולות להשתלטות על הרכס שמדרום לכביש, בקטע קסטל-ח'רבת אל-עמור-סאריס, עד למשאבות, "התחתונות", ובואת להקל על המשימה של הבטחת המבואות לירושלים.

למחרת (4/IV), החלה צליפה מעבר רכס קולוניה והרכסים שלפני בית-סוריק, ואף הבחינו בערבים העוסקים בהצבת מכונת-יריה צפם-מערב לח'רבת בית-מזה. הצליפות נמשכו ללא הפסק, על הגוש כולו — דבר שמנע מהאנשים מנוחה גם באותו יום. בלילה ה-4/5-IV היתה שוב התקפת-אש עזה ומרוכזת על צובא העברית, מכיוון הכפר צובא ומשלט "נחשון".

תצפיות ממערב ירושלים חזרו ואישרו את הידיעות, שואדי עין-פארם משמש עורק תנועה לתגבורות הנהורות לעבר הקסטל. במגמה להבטיח את שכונות-המערב של ירושלים, וכנסיון להכביד גם על התנועה בואדי, נתפסה ע"י יחידה מכוחות המחוז, בעוד לילה, ח'רבת אש-שפארה, צפונית-מזרחית לעין-פארם, אולם — מבלי שתהיה לכך השפעה ממשית על מצב הדברים.

יום ב', ה-5/IV, היה היום המכריע בימי המערכה על הקסטל. עם בוקר הופגזו המחצבה ו"מש" לט בועז" במרגמות 2", והצליפות על כל הגוש נמשכו. הוחל בהקמת קשר טלפוני מן הכפר למש-

לסכן את הגנת העיר, בכמה מגורותיה. במצב חמור זה של מחסור בכוחות, אי אפשר היה לעשות דבר לכיבוש-קהדש של המשלטים. מפקד המחוז, אשר נודעה לו כונת ארגוני אצ"ל ולח"י לתקוף את כפר דירי-אסיק, פנה לארגונים אלה בדרישה לבצע פעולות אחרות תחת פער

היציאה אל מחוצה להן, שפירושה היה גם יצירת שטח-בטחון, ע"י תפישתן של נקודות טופוגרפיות (דהיינו — "משלטים") המאפשרות שליטה טקטית על השטחים, — דבר שהיה מאלץ את האויב, באם ירצה להתקרב ולתקוף את הנקודות עצמן, להתגבר על מכשולים אלה העומדים לו בדרכו.

בנין משק-הילדים

בשעות הערב של ה-5/IV התגנבה כנופיה ערבית, כנראה בפיקוד זה, מקלוניה, לאחר שאילצה כמה מנושאי הנשק בכפר להצטרף אליה. היא חצתה את הכביש ממזרח למולגה-הכבישים בין מוצא תחתית לארזה, ובנצלה את המדרגות במדרון המזרחי הקמור של שלוחת-ארזה, עשתה את דרכה בחשאי עד הכביש הישן, ממזרח למשק-הילדים, והסתערה על גדר התיל של המשק ופרצה אותה. מזקף בן שני אנשים שהיה מוצב בבנין קטן כמה עשרות מטרים מדרום למשק-הילדים נטש את עמדתו לנוכח הסתערות כוחות עדיפים ממנו ונסוג לירושלים. כך נתקבל הרושם כאילו כבשו הערבים את מוצא. מרבית מגיני משק-הילדים עצמו נפצעו מאש האויב ומרסיסי מאנשיו שלא נפצעו, המשיכו בהתגוננות. יגאל עצמו ירה יותר מ-200 כדור מרובהו עד שנסדק הקנה. מיד חזר לחדר, והטיל מבעד לחלונות כ-35 רימוני יד והדף את ההתקפה.

לה זה פעולות שיהיה בהן כדי להקל מן הלחץ על גוש מוצא-קסטל¹. הוא הוסיף והסביר שאין כל טעם צבאי בכיבוש דירי-אסיק, וכי כיבוש הכפר יחייב את ההתקפה בו², אולי אף בפני הת-קפות-נגד ערביות³, דבר אשר לא יוכל להיעשות, מכיון שכל הרזרבות של המחוז הוטלו למערכה על הקסטל. נוסף לפניה זה, שלח הפיקוד המחוזי מכתב אל הארגונים האלה, בו הביע את הסתייגו-תו לגבי ערך הפעולה. מבלי דעת על פגיתו של מפקד המחוז, נקט מפקד הגדוד, שכוחותיו החזיקו אותה שעה במרחב מוצא-קסטל, צעד, — על דעתו הוא, — אשר פיקוד-המחוז התנגד לו עקרונית. הוא פנה בדרישה אישית אל ארגוני האצ"ל והלח"י — שכוחותיהם בלבד היו רעננים ובלתי מרוחקים — לבצע פעולה שתהא עשויה להקל מן

וזאת לזכור: לגבי הלוחם הערבי המקומי, הרודף אחר "הישיגים" של ממש לא היוו המשלטים, שכיבושם הצריך פעולה צבאית מובהקת, מטרות כאלה, ששכר כיבושן בצידן — בניגוד לנקודות הישוב שהיו מעוררות ומגרות את דמיונו. תפישת המשלטים ("נחשוק", "המזרחי", "בועז") הקנתה לאויב יתרונות חשובים שעד מהרה נודעה להם השפעה מכרעת על מהלך הקרבות: חופש תנועה בשטח, האפשרות להטריד ללא-הפוגה את חיל-המצב שבקסטל, ועמדות ריתוק וחסימו מצור יינות מכמה צדדים להתקפותיו. היה זה מצב, שמבחינה הגנתית מן הצד היהודי חייב שינוי מידי ע"י מאמץ גדול.

החמרת המצב בגוש מוצא-קסטל

התוקפנות והעקשנות, המתעצמות והולכות, אשר גילה האויב, דרשו ממחוז-ירושלים מאמץ נוסף ומחדש של משלוחי תגבורות מדי פעם בפעם, בכדי לקיים בידיו את ההחזקה במרחב. תפקידי ההגנה שהועמדו בפניו עם כיבוש הקסטל היו שונים מעיקרם מכל מה שקדם, ועלו על כל מה ששוער תחילה. היה ברור כי כל הוצאה נוספת של כוחות ונשק מן העיר עשויה מעתה

(1) הכוונה הייתה לפעולה נגד הכפר קולוניה, או להצבת מארבים לתנועה הערבית בואדי עין-כארים.
(2) ואמנם, משהעמידו הארגונים הנ"ל את הפיקוד המחוזי בפני עובדת כיבוש הכפר (בליל 8-9/IV), ומיד אחרי זה בפני הרדעתם האולטימטיבית, על עזיבתם אותו — (באומנם שכוחותיהם גם כוח "מחק", ואילו על ההגנה לבוא ולהציב חיל-מצב) — לא היתה למחוז-ירושלים ברירה כל-שהיא כי אם להטיל תפקיד זה על יחידה מגדודי הנוער. וכך אירע, שנערים צעירים הפכו לקברנים.
(3) התקפות-נגד אשר, בדעבה, לא יכלו אצ"ל לבוא, כיון שבינתים נשבר, על הקסטל, הכוח הערבי-המקומי.

משלט, בועז והבנין בו התבצרו מגיני המחצבה לאחרונה — צילום מהמחצבה

בשעה 03.00 של ליל ה-14/5, נתקבל במחוז ירושלים מברק נוסף מן המטה הכללי, שהבהיר את הסיבה לכך, בהודיעו שנחשון לא יידחה. וכוחות הפלמ"ח עומדים לפקודת נחשון, וכן כי המצב בקסטל נמסר למטה נחשון וההחלטותיו ייסרו למפקד כוחות הפלמ"ח במערב ירושלים. גם ההתקפה שהבטיחו לבצע — וכבר תיכנו למעשה — כוחות הפלמ"ח על סאריס וחברת-זל-עמור, באותו לילה, לא נתקיימה, — שוב, הואיל ואותה שעה, כבר היו כוחות הפלמ"ח בדרךם לתפיסת המשלטים בקטע הדרך שער-הגיא-נוה-אילן, כדי למלא את המשימה שהוטלה עליהם: להבטיח את שיירת האספקה ראשונה של "נחשון", שעתידיה היתה לפרוץ את דרכה מחולדה לירושלים. התגבורת הירושלמית שהגיעה לגוש קסטל מוצא הספיקה בקושי למלא את מקום האבידות, ולהחליף אנשים תשושים ביותר, לא נוצלה — בהעדר מחלקת פלמ"ח שהובטחה — כדי לכבוש בחזרה את שלושת המשלטים שנפלו.

לאחר שנפלו שני המשלטים שמעל המחצבה, התרכזו מגיני המקום בבנין שלידה. הערבים רגמו את המחצבה במרגמות, ואף עשו כמה נסיונות להסתער, והגיעו עד טוח הטלת רימונים. צריחוריהם נשמעו למרחוק במשך כמה שעות, ונפסקו רק בשעות הלילה המאוחרות, לאחר שמשוטס ("פרימוס") יהודי הפציץ בפצצות וחבילות חומרי נפץ את ריכוזיהם במקום. אותו לילה כבר נעשו הכנות לפינויה של המחצבה; אך הפינוי נדחה ליום המחרת. בגלל אי-בואה של מחלקת הפלמ"ח ה"ל, כתגבורת לגושי-מוצא, גברה דאגת ירושלים, והפניות אל הפלמ"ח על סמך מברק המטה הכללי מליל ה-14/5 חזרו ונשנו, ולא נענו מסיבות שלא נתחזרו בירושלים אלא עם בוא המברק ה"ל, השני מן המטה הכללי, בליל ה-14/5 בשעה 03.00.

הלחץ על הקסטל. האצ"ל השיב בשלילה מוחלטת. ואלו הלחצי הודיע שיהיה נכון לעין בדבר אם הבוא פניה אישית של מפקד המחוז, בקבלת תשובות אלה נסתיים הענין. המחוז הגיע למיצוי הרזרב — נפסקה אף התחבורה לשכונות המנותקות בירושלים, בהעדר כוח שיהיה פנוי לליווי מוזין. במצב זה נאלץ מפקד המחוז לפנות אל הפיקוד העליון בבקשת תגבורת מיחידות הפלמ"ח שחנו בסביבה — יחידות שהובאו ברובן להבטחת הכביש, ורותקו לתפקידיהן ב"פעולת-נחשון", ולא עמדו למעשה תחת פיקוד המחוז. כיון, שמועד צאתה של הראשונה לשירות עמד להידחות, נעתר הפיקוד העליון לבקשה זו.

הוראה נשלחה מן המטכ"ל אל מטה "נחשון", והעתקה למחוז ירושלים (מברק זה הגיע לירושלים ב-02.00 של בוקר ה-14/5) אשר אמרה שבקשר לדחיית הפעולה יש להודיע למפקד כוחות הפלמ"ח בסביבה להעמיד מחלקה לפקודת עצינוי להתגנת גוש מוצא-קסטל.

כאלה היו אז הממדים של כוחות-רזרב מ"ריעים!

משנתקבלה בירושלים הידיעה על הפריצה למשק-הילדים, הובהלה מיד תגבורת — בת 28 איש — מאנשי חיל-השדה של ירושלים, אשר חזרו מגוש-עצינוי והשתתפו בקרב בנבי-דניאל (28.11.48—27), ואשר כבר בשעות הבוקר של אותו יום התארגנו לצאת כתגבורת. תגבורת זו נועדה מלכתחילה לכבוש מחדש את משלט "נחשון", בשיתוף עם כוחות הפלמ"ח שהובטחו במברק המטה הכללי. המוזכר לעיל, ואח"כ להחליף את חיל-המצב של הקסטל. היחידה הגיעה לארזה ב-19.40, אך תגבורת הפלמ"ח לא הגיעה. רק

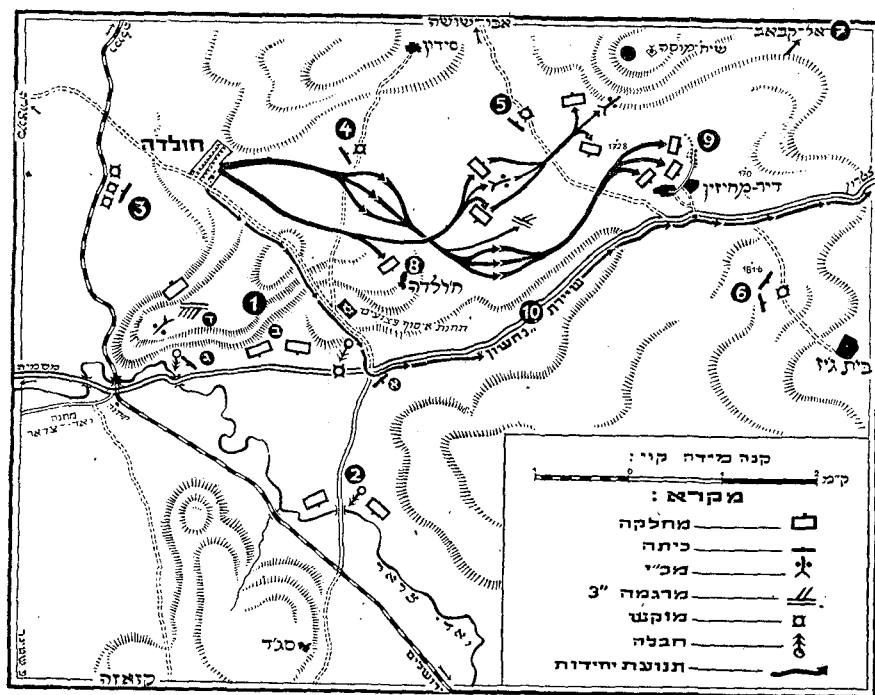
(1) עצינוי — כינוי למחוז ירושלים.

4. תחילת הפעולות במערב ושיירת „נחשון” הראשונה

העשירית, היא הגדולה והעיקרית בכל פעולות אותו לילה — הלא היא העברת השיירה.

1. ואדי צראר — להבטחת איזור הפעולה מצד מערב היה הכרח לבודד את ריכוזי האויב שבמחנות הצבא הגדולים — דבר שהצריך כוח בעצמה של פלוגת וחצי בערך, וחלק ניכר מן

פעולת-החבלה הנועזת (בליל 4-5/IV) במפקדת חסן-סלאמה, ליד רמלה, שימשה כמעשה-הטעיה והקדמה לגבי האויב — להסיחו ממגמת הפעולות היהודיות הגדולות לעבר המזרח שהחלו כיממה לאחר מכן. פעולות עיקריות אלו התרכזו בשלב ראשון זה של המבצע, סביב הכנתה, שיגורה והב-

הפעולות להבטחת דרך שיירת נחשון — בליל 5/6/IV

הנשק המסייע של הגדוד הפועל, אורח ביצועה של המשימה היה: א. כיתה אחת הבטיחה את הצטלבות הדרכים ואדי-צראר-לטרון וחולדה-סג'ד. ב. שתי מחלקות הוצבו מצפון לכביש, בין גשר ואדי-צראר לנקודות הממוקשות סביב, כק"מ אחד מזרחה לגשר. ג. כיתה אחת, בצירוף חבלנים, הניחה חומרי-נפץ מתחת לגשר. ד. כיתה מרגמות 3" ופלגת מכ"י, בהבטחת מחלקת חיל-רגלים, הוצבו על השלוחה שבין חולדה ואדי-צראר, בכיוון למחנות-הצבא.

לפי התכנית צריך היה להפעיל את המוקשים והמטענים מתחת לגשר בהמצא ביניהם שיירת-תגבורות של האויב שתחוש מן המחנה לעזרת חולדה ודיר-מחזין. שאותה שעה לערך תהיינה מוקפות ע"י כוחותינו. עם הפעלת המוקשים ומטען-הגשר צריכות היו המחלקות האורבות להש-

טחתה של שיירת „נחשון” הראשונה.

שעת האפס של צאת השיירה (24.00 ביום ה-5/IV) מצאה פלגות מחוד כוחות הגזרה המע-רבית ערוכות מצפון, מדרום וממערב לכיוון תנועתה. אחדות מהפלגות כבר ערכו את חסימו-תיהם על הדרכים הצדדיות והוסיפו לארוב לאויב, ואלו יתרום חיכו לצו לכבוש את כפרי האויב — חולדה ודיר-מחזין. הכוחות הערוכים פרשו מעין „שק” אשר קצהו הסגור פנה לעבר ואדי-צראר, ופיו פנה לעבר לטרון (לטרון עצמה וסביבותיה לא הובטחו ע"י כוחות „נחשון”, מתוך הנחה שה-בריטים מהווים שם, אף שלא בכוונה תחילה, הבטחה מספקת לדרך).

כלפי תשעה בסיסי אויב, אשר היוו איום-בכוח על קטע הכביש הנתון לאחריותו של הגדוד המב-טיח, הופעלו יחידות-משנה שאיפשרו את הפעולה

במחצית הדרך בין שני הכפרים והונחו שם מוקשים.

7. אל-קבאב — למניעת תגבורות איזור הפעולות של אותו לילה מעבר רמלה נחסם הכביש הראשי רמלה-לטון ע"י מחלקה שהוצבה במארב ליד הגשר שמדרום-מזרח לאל-קבאב. עם שחר פוצץ הגשר והמחלקה חזרה לבסיסה.

8. כיבוש חולדה — כיבוש חולדה הערבית בא לקבוע סופית את שלטון כוחותינו על הצטלבות הדרכים חולדה-כביש לטון-ואדי צראר (פגישת הדרך עקרון-חולדה-כפר-אוריה בכביש מסמיה-ואדי-צראר-לטון). כיבושה הוטל על מחלקה אחת, שביצעה זאת ללא התנגדות בשעה 04.00 לערך. באותה שעה נמצאו 2 מחלקות ממזרח לכפר, במגמה למנוע תגבורות מדיר-מחיזין, ולחסימת דרך הנסיגה לאויב — וכן להכטחת הכוח, שנע אותה שעה מחולדה הערבית, בדרכו לתקוף את דיר-מחיזין.

9. כיבוש דיר-מחיזין — בא לסלק את מסתם-הקבע, שכפר גדול זה היווה בגלל קרבתו היתרה לכביש. עם כיבוש חולדה הערבית נצטרפו שלוש מחלקות אל אותן שתי המחלקות שהיו בחסימה ממזרח לכפר, תערכו לתנועה לעבר דיר-מחיזין. בשעת ההתקדמות סטו מציר התנועה שנקבע מראש, ורק עם האיר היום הגיעו לעמדת ההסתערות (ג.ג. 172.8), שממערב לכפר. הוחלט לתקוף על אף האור. כמה פגזים ממרגמת 3" גורו לכיוון הכפר, ומכ"י פעלה לעבר שיד-מוסה. ב-06.15 לערך כבשה מחלקה אחת את חלקו הצפוני של הכפר, תחת צליפות מכיוון שיד-מוסה, ושתי המחלקות הנותרות השתלטו על חלקו הדרומי של הכפר, ללא כל התנגדות. מיד לאחר מכן החלו צליפות מכיוון בית-ג'יה מעבר משלט ג.ג. 181.6. הפלוגה התארגנה להגנה במקום, בתפסה את החלקים הדרומיים והצפוניים של הכפר בלבד, אך משנצטרפה כעבור שעה לערך, שתי המחלקות שהבטיחו עד אותה עת את איזור הפעולה לכיוון שיד-מוסה, נתפס גם החלק המרכזי של הכפר, שחיבר את שני חלקי הכפר האחרים, המרוחקים כק"מ זה מזה, והן שימשו כרורב לקראת אפשרות של התקפות נגד.

10. השיירה — בחפזין של תשע הפעולות שתוארו לעיל, ובהבטחת קטע הדרך שער-הגיא-נוה-אילן ע"י יחידות פלמ"ח שתפסו משלטים על הרכס מצפון לכביש, מול בית-מחסיר, — יצאה בשעה 24.00 השיירה שמנתה 60 מכוניות לערך

גשר ואדי-צראר

מיד את השיירה גופה, והנשק המסייע צריך היה למנוע יציאת תגבורות מן המחנה ע"י שיגור אש לכיוון שערי. הגשר פוצץ עם שחר, לאחר שבמשך כל הלילה כולו לא עברה בכביש תנועת אויב, והכוח חזר לחולדה הערבית.

2. סג'ד — למניעת תגבורות אויב מעבר הווייט-מערב, יצאו שתי מחלקות להציב מארב לאורך הגדה הצפונית של ואדי-צראר, משני צדי דרך-העפר לסג'ד. מתחת לגשר, שבמחצית המרחק בין הצטלבות הדרך חולדה-סג'ד עם כביש מסמיה לטון, הונח מטען שהופעל עם שחר, לאחר שבמשך הלילה לא אירע דבר.

3. מנצורה — להבטחת איזור הפעולה מצד צפון-מערב פוזרו מוקשים לאורך 600 מ' במקביל למסילת הברזל — וממזרח לה, כק"מ ממזרח למנצורה.

4. דרך סידון — להבטחת איזור הפעולה מצפון, בשעת הפעולה לכיבוש חולדה הערבית, הוצב מארב והונחו מוקשים על השביל סידון-חולדה, במחצית הדרך בין שני הכפרים.

5. דרך אבו-שושה — להבטחת איזור הפעולה מצפון, בשעת הפעולה לכיבוש דיר-מחיזין, נחסמה דרך אבו-שושה ע"י מוקשים ומארב של כיתה אחת במזלג הדרכים דיר-מחיזין-אבו-שושה; דיר-מחיזין-חולדה.

6. דרך בית-ג'יה — להבטחת השיירה ואיזור הפעולה, בשעת כיבוש דיר-מחיזין, מדרום, הוצב מארב בן שתי כיתות על דרך בית-ג'יה.

דיד מחזון — מבט ממערב, החלק הצפוני — משמאל, המרכזי — מימין

שון, וכן פלוגת רגלים נוספת שהוצדה לאותו גדוד. אלה ואלה שימשו כהבטחה, "צמודה" לשיי"ר. השיירה הגיעה ירושלימה ב־09.40 בבוקר, לאחר ששהתה כ־3 שעות בקרית־ענבים.

את חולדה, השיירה היתה עמוסה אספקת־מזון לירושלים, נשק, תחמושת וציוד צבאי לכוחות מחוז־ירושלים ולכוחות הפלמ"ח בקרית־ענבים. נתלו לשיירה כמה משורינים, שהועדו כתגבורת לגזרה המזרחית של זירת מבצע "נח"

5. הקרב על הקסטל

ואמנם הם היו זקוקים לעידוד זה. בשעות אחר הצהריים המוקדמות התקיף האויב את הקסטל מצד דרום, ואף הגיע לטווח מאה מטר לערך מן הכפר. עם התקרב החשכה היה המצב שם חמור ביותר. תחמושת 303. כמעט ואזלה. ריכוזי אויב נראו ב־18.20 מדרומו של הקסטל, וב־21.30 החלה התקפת־אש. כמה מכונות־ירייה פעלו, באש בזבזנית ממש, לעבר הקסטל. החלה רגימה במרגמות "2", והיו מספר פגיעות ישירות. הערבים התקברו מצד דרום ומזרח, אך לא הגיעו לשלב הסתערות. גם הפעם עודדו עצמם בצריחות וקריאות זירת, ואף החליפו קריאות עם מגיני הקסטל. עם תום ההתקפה הגיעה לשם תגבורת של כיתה ירושלמית נוספת, ו־14 חולים ותשושים פונו משם לארזה. תגבורת זו היתה חלק מתגבורת גדולה יותר, שהגיעה לארזה ונועדה לפעולה משותפת עם הפלמ"ח. כשהגיעה לכסוף, לאחר הצות, מחלקת הפלמ"ח, כבר פוצלה התגבורת הנ"ל והגבירה את חילות המצב. מחלקת הפלמ"ח שהגיעה היתה מחלקת עיפה עד מאוד, נשלחה לישון והוחזקה מרוכזת כדורב. בשעות הלילה המאוחרות שוב הפציץ אוירון את ריכוזי האויב ואף הטיל כדורי יום, אך הפגיעות היו בלתי מדויקות. עם בוקר חזר והפציצם שנית.

בשעות הבוקר המאוחרות הוצאה מחלקת הפלמ"ח מארזה, להפתעת הפיקוד המרחבי והמחוזי,

ב־6/IV, בשש בבוקר לערך, פונה במשוריין, ללא תקלות, חיל־המצב של מחצבת צובא, לאחר שמטוס יהודי הפציץ שנית את ריכוזי האויב בסביבה. פיצוצה של המחצבה נדחה לפי הוראות מירד־שלים, אשר קיוותה עדיין להפעיל תגבורת פלמ"ח לכיבוש המשלטים מחדש. אותו בוקר התקברו הערבים שנית למשק־הילדים מן הכיוון ממנו באו בהתקפתם הראשונה ובחיפוי אש מכ"י מקולור־ניה אשר חדרה את קירות הבניין ופגעה במגיניו. חיל־המצב שבבנין נסוג, בשל אש זו למוצא־עילית. הפעם לא חזרו אנשינו למשק, מאחר שהערבים פוצצו את הבניין והעלוהו באש — וקו ההגנה של מוצא־עילית קוצר. גם המחצבה שהפעולה להריסתה על ידי כוחותינו נדחתה, נתפסה בינתיים, ב־12.45, ע"י האויב — ופוצצה.

לצורך הבטחת שיירת "נחשון" נשלחו אוירונים לבדיקת הדרך. הם הודיעו על מספר מחסורי מים בקטע הכביש מוצא־ירושלים, ומשום כך — ובגלל הצורך לפרוק ולתקן כמה מן המכוניות — התעכבה השיירה בכניסה לקרית־ענבים. משם נירו כמה פגזי מרגמה "3" לעבר ריכוזי הערבים בסביבת צובא הערבית.

השיירה, שעברה בשעות הבוקר לירושלים, עודדה את רוחם המדוכאת של מגיני הגוש, אשר ביומים האחרונים רק כשלונות היו מנת חלקם.

אזור ההתערות הערבית על הקסטל — חבט מדרום-דרום-מזרח

את רוחם הרעשות המרגמות ביומים האחרונים.

הקסטל נופל לידי הערבים

בליל ה'7-8/IV פתחו הערבים, בפיקודו האישי של עבד אל-קאדר חוסייני, מפקד מחוז-ירושלים הערבי, בהתקפה על הקסטל. ב-21.00 החלו בהר-עשה מביוון "המשלט המזרחי", בפגזי "2", ובאש-ריתוק חזק ע"י 2-3 מכונות ירייה. ב-23.00 פסקה הרגימה, והחלה התקדמות האויב, מדרום-מזרח ומדרום, בחיפוי אש חזקה מאוד. אש כוחות-המגן של הקסטל היתה בלתי ממושעת ובזבזנית, כי מפקדי הקטעים — בהעדר מפקדי-מחלקות מוס-מכים — היו בלתי מנוסים בעצמם ולא הצליחו להשתלט על אנשיהם. האויב התקרב, בחסות החשכה וגדרות האבנים הרבות שבשטח. ב-03.00 הגיעה אש המגינים לשיאה (הופעלו כל ששת המקלעים שבמקום) ונתקבלו ידיעות, שהערבים כבר נמצאים בטוח-רימונים ועולים על בית-המוכתר — העמדה המרכזית של הקסטל. אנשים הטילו רימוני-יד — וההתקפה נהדפה, אך האנשים המשיכו לירות גם זמן-מה לאחר הסתלקות אנשי האויב. עם שוך ההתקפה התקרב לעמדת-הפיקוד ערבי, שנורה ע"י אחד מאנשי מטה הפלוגה. לפי התעודות שנמצאו בכליו התברר אח"כ שהוא עבד אל-קאדר חוסייני, בכבודו ובעצמו. כמה דקות אחרי זה נתגלה, ליד בית-המוכתר, פח ממולא חומר-נפץ — והוא פורק. יציאתו של מטוס,

וחזרה לקרית-ענבים¹. זמן-מה אחר כך, ב-17.15, נתקבל מברק במחוז ירושלים מן המטה בתל-אביב כי עד להודעה חדשה, החל משעה 21.00 של אותו לילה יעבור הפיקוד על כל מרחב קרית-ענבים, מוצאת-תחתית ועל כל הכוחות הנמצאים בו לפקודת מטה "נחשון". מפקד המרחב הג'ל' יהיה מפקד גדוד "אמון"². הוסבר כי סידור זה נעשה כדי לא לחלק את האחריות לשני פיקודים עד סיום פעולת נחשון.

עם נפילת המשלטים סביב הקסטל עדין לא היה המצב הטקטי בכפר חסר תקווה. אולם העובדה שהאנשים ברובם עמדו זה היום החמישי תחת אש צליפות והתקפות, ולא ישנו כמעט, — כי בשעות ההפוגה עסקו בביצורים, — היותה גורב רב-השפעה בהתפתחות העתידה. על אף הקירבה לכביש, כמעט שלא קיבלו אספקת מזון וחמרי ציוד מאז שהגיעו למקום. כ-24 שעות מתקופת שהותם בקסטל היו נתינים לגשמים בלתי זוסקים. האנר שים היו תשושים ומעוצבנים, שהרי חלקם הש-תתפו, — ויתרם היו עדים — לנסיגות משני המשלטים ולפינוי המחצבה. נוסף על כך ערערו

(1) א"הכנה בענין עצמת כוח-הפלמ"ה, שצריך היה להישלח לעזרת גוש מוצא-קסטל, מסתברת מתוך כך, שהפלמ"ה בקרית-ענבים ידע כי עליו לשלוח מחלקה בלבד, ואלו מחוז-ירושלים קיבל הודעה ב'6/IV בדבר פלי-ה שלמה, שתועמד לרשותו. הודעה זו, כנראה, לא הגיעה אל הפלמ"ה.

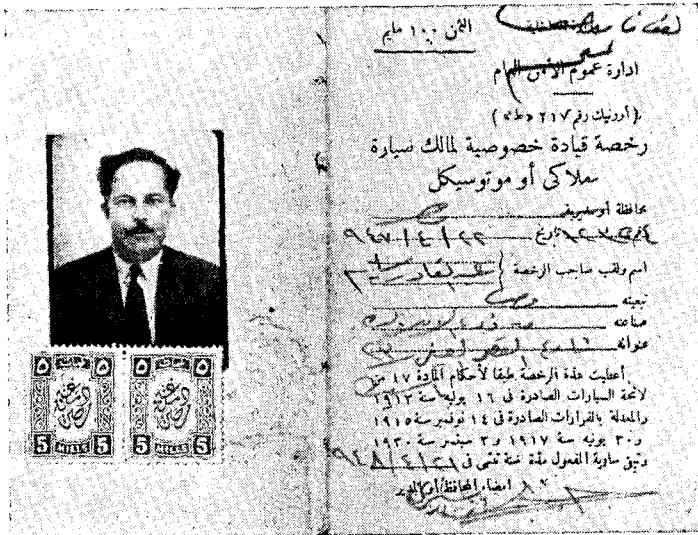
(2) אותה תקופה, כינויו של מפקד גדוד הפלמ"ה.

דרו אל הכביש וחסמו את המעבר בו. תחת אש אויב מקולוניה פוזו המכשולים, ומכונית-המשא הגיעה לארזה. בשעת ההתקפה הלילית הוחלט לשלוח לקסטל מחלקת פלמ"ח. המחלקה אשר צריכה היתה להישלח מנתה 25—30 איש, אולם יציאתה נידחתה משהתברר שההתקפה נהדפה. עם בוקר החלו מתגלים ריכוזי ערבים על המשלט המזרחי, על "בועז" וכן על רכס-קולור. ניה. המרגמה שבארזה ירתה לאותם הכיוונים, ואף

שיבוא ויפציץ את האויב התוקף, נשתתתה, ולבסוף בוטלה משהגיעה הידיעה כי ההתקפה נהדפה. מיד עם העברת הפיקוד המרחבי למפקד גדוד הפלמ"ח שבקריית-ענבים, נסע הנ"ל לירושלים (בליל ה-7/IV), התקשר עם מפקד המחוז, וקיבל לידי את הפיקוד על המרחב המערבי. בדרכו חזרה, כק"מ לפני מוצא-תחתית, בהעבירו עמו מכונית-משא טעונת מזון אל מגיני המרחב, הח-פוצץ מוקש לפני מכוניתו, וסלעים ואדמה נתדר-

סיפוי של עבד אליקאדר חוסייני

עם שוך אש התוקפים, שכב רב-הסמל הפלוגתי של חיל-המצב שבקסטל, (מאנשי חטיבת ירושלים) מאיר קרמיוול, בעמדת צליפה שעל גזוזרת הצד המזרחי של עמדת הפיקוד. בשעה 04.00 לערך שמע קולות של אנשים מתקרבים לעבר הבנין. הר.ס.פ. טעה, וחשב שאין זו אלא התגבורת לחיל-המצב, שציפו לה כל אותו זמן. הוא התרומם וקרה לעבר הבאים: — „בוא, יא ג'מאעה!" התשובה שקיבל היתה: — „הלן, בויס". אחד המתקרבים (יתר הבאים נעלמו בינתיים) חשב את מאיר לאנגלי בגלל תלבושתו — הוא חבש כובע פלדה ולבש מדי-קרב, וכשעמד על טעותו קרא אליו: „הנדס-אפ!". הר.ס.פ. שילח בו צרור מן הסטן שבידו, מיד לאחר זאת, הוטל לעברו רימוץ-יד. הערבי נהרג ונפל בו במקום — כמה מטרים מעמדת הפיקוד של הקסטל.

עם שחר נלקח נשקו — אקדה ותת-מקלע — ונאספו כל תעודותיו, שכללו רשיון נהיגה מצרי על שם עבד אל קאדר סולים, וכן מכתבים ומסמכים, שלפיהם ניקבע כי הערבי הוא עבד אל קאדר חוסייני, שאר בשרו של המופתי ומפקד כל כוחות הועד הערבי העליון ב-חזית ירושלים.

הורגה מאיר קרמיוול, נפל בקרב לאחר מכן, בשעת הנסיגה מן הכפר, שעה שחבש חבר פצוע.

(*) כנראה, עוד לפני כן גילה אחד מאנשי כיתת הפלמ"ח שעל הקסטל, משה כצנלסון, שנמצא בעמדת תצפית בין בנין המוכתר לקבר השייך, שלושה ערבים שנעו לעבר בית-המוכחר; משהתקרבו נעלמו מעיניו ונתגלו שנית 7-8 מ' מדרום לבנין. הוא ירה לעברם במקלעו. שנים מן המתקדמים נראו נסוגים ואילו השלישי, נעלם אף הוא מעיניו. הדבר היה במרחק 20-30 מ' מן המקום בו נורה ונפל עבד אל קאדר, אח"כ. מאורע זה נתן מקום לגוסס הבלתי מדויק כאלו עבד אל קאדר נהרג באש המקלע.

המערכיים של המשלט, ומצד דרום-מזרח. מעבר השביל העולה מואדי עין-כארם המתחבר לדרך ציבוא, בין "בועז" למשלט "המזרחי", אנשי חיל-המצב, שהיו תשושים לגמרי, נכנסו לעמדות רק לאחר פקודות שחזרו ונשנו מפי מפקדיהם, ומשנכ-בכו נהגו באדישות למתרושש לפניהם. סגן המ"פ נפצע בדרכו מעמדת הפיקוד אל הקטע הדרום-מערבי. בקטע כבר מצא כמה הרוגים, בהם מפקד הקטע, שנהרג עוד בהתקפה הלילית. מרבית האנשים נרדמו. בעמדותיהם מרוב עיפות.

הנטיגה מן הקסטל — מירשם סכמתי

יתכן וסיבה נוספת לשקט שנשתרר אז היתה אפיסת הכוחות של הערבים המקומיים, לאחר התקפת הלילה, וצפייתם לתגבורת; ואמנם ממש לטי הבביש אשר ליד שער-הגיא נצפתה תנועת ערבים במשורין ובכמה מכוניות-משא שנעו מכיוון לטרון לעבר אשדוד, על מנת להגיע משם, דרך כסלא, לצופא.

עד שעה 11.00 נתגברה ההתקפה והלכה. מאות ערכים התקרבו, בהסתר הגדרות, מעבר צובא, משלט „בוועז“ והשביל העולה מואדי עין-כארם. אש הרובים והמכ"י של האויב כמעט ולא איפשרה תנועה. בכפר, מפקד הקסטל פנה לקרית-ענבים ודררשה לבצע מיד את החלפת כוחות חיל-המצב בכוחות רעננים יותר. אותה שעה, לערך, פנה מפקד גדוד הפלמ"ח בתביעה למטה הכללי בת"א לשלוח מטוס להפצצת ריכוזי האויב בסביבות הקסטל. אך בגלל נוהג הימים ההם, — שהודרך ע"י החשש בהפעלת מטוסים עבריים במשימות קרב לאור היום, כל עוד היו הבריטים עלולים להתאזר בדבר בתור אמתלה להתערבות פעילה נגד הצד היהודי — המטוס לא נשלח. ההודעות מן הקסטל על ההתקפה המתחזקת והולכת, העידו כי המצב שם מחמיר. יציאת המחלקה, שהועדה עוד משעות הבוקר המוקדמות כהחלפה לקסטל, נת-עכבה עד שעה 13.00 לערך, והאיל והיכתה למשורייני הגדוד, שנשלחו לקבל את השיירה החור-זרת מירושלים וללוותה עד שער-הגיא — ונקראו בחלקם לחזור לקרית-ענבים עם התגבר ההתקפה על הקסטל. שני המשוריינים, עם התגברות, הגיעו עד לשביל העולה מן הכביש, דרומה לכפר. כיתות התגבורת נעו עם השביל והגיעו עד לבתיו התחתונים של הכפר. שתי כיתות פנו מזרחה, ותחת אש איומה התארגנו ארעית להגנה בשני בתים שנמצאו מזרחית-צפונית-מזרחית לכפר, כמעט למרגלותיה של גבעת-הכפר. הכיתה השלי-שית נתעכבה ובשביל, משנהרג מפקדה, מפקד הפלוגה, שפקד על התגבורת, בלויית כמה מאנשיו, בהדרכת אחד מאנשי חיל-המצב, עלה, תחת אש קטלנית, והגיע לעמדת הפיקוד.

מראה מן הקסטל לכיוון צפון

שני המפקדים הסכימו ביניהם, שאין ברירה אלא לצוות על נסיגה. ניתנה הוראה לאנשי הקטעים לסגת אל הקטע הצפוני — כי הפיקוד לא ידע על נסיגת שני הקטעים שכבר היתה אותה שעה במלוא מהלכה. ההודעה על צו־הנסיגה נמסרה באלחוט (בשעה 13.45), והמכשיר הושמד.

כיתות התגבורת, שנתארגנו בבנינים שתפסו למרגלות גבעת הכפר, הפעילו מיד לבואן, מרגמה קלה לעבר האויב שבמחצבה הערבית, בפינת דרך העפר המסתעפת מן הכביש הראשי לעבר צופא, וכן נגד מכונית משורינית ערבית, שנעה לידה והוסיפה לקיים את אשה לעבר המגינים אף לאחר שנפגעה (מכונית זו נפלה שלל בידי הערבים בשיירת כפר־עציון). אנשי בית־המוכתר ההמומים שהגיעו אליהם, מסרו את מקלעם — והלו הופעל נגד האויב התוקף. אותה שעה כבר היו באותם בתים שלמרגלות גבעת־הכפר רוב מגיני הקסטל. מפקד הקסטל, שהגיע אף הוא למקום, חשש שכל שהיה נוספת במקום נמוך זה, בעוד הערבים שבכפר מתרבים והולכים ואשם מתחזקת, רק תקשה על הנסיגה; ועל כן היה מן ההכרח לנתק את המגע מיד. אנשי התגבורת עדין לא הספיקו להבין את המתרחש וחיכו לפקודת נסיגה מפי מפקד הפלוגה שבא עם מחלקתם, אשר נראה אותה שעה פונה לעבר כיתות־השלישית שנשארה מאחור (סמוך לבתים הראשונים שבמעלה השביל), והם עיכבו את הנסיגה לעוד כמה דקות. מפקד אנשי חיל־המצב שירדו מן הקסטל, פקד על נסיגה מידית, אולם מ. כ. מאנשי התגבורת — שלא היה ברור לו אם הקריאה לסגת ניתנה ע"י האחראי במקום — ציוה להשאר, או "קפץ" מפקד חיל־המצב, בליות כמה מאנשיו בהם פצועים, לעבר הואדי, המוביל לארזה. קבוצת אנשים זו הגיעה לארזה כמעט בשלמותה. אותו זמן עצמו התלה נסיגת חלק נוסף מאנשי חיל־המצב, ומיד אחרי-

המפתח בכל מערכת ההגנה. המפקד, שהיה אחראי לקטע בית המוכתר, צפה וראה את תגבורת הפלמ"ח כשהיא עולה בשביל. אותה שעה כבר יצאו מכלל שימוש שני מקלעים שבבנין, וכמה מן האנשים נהרגו ונפצעו. הערבים התקרבו עד לטוח של 20 מטר לערך מקו העמדות הדרומי. אנשי העמדה הקיצונית שבקטע הדרום־מערבי נטשו את עמדתם. הקשר הטלפוני לעמדת הפיקוד נותק עוד קודם לכן. במצב זה החליט המפקד של קטע בנין־המוכתר — על דעת עצמו — לסגת. הוא הספיק להודיע, בצעקה, על הנסיגה גם לאנשי הקטע הדרום־מערבי, ונסוג עם מרבית אנשיו צפונה, והצטרף לאנשי התגבורת, מבלי להודיע על כך לעמדת־הפיקוד. עם נסיגת אנשי בית־המוכתר והתקרבות הערבים אליו, נמצאו אנשי הקטע הדרום־מערבי בטוח־מגע עם הערבים. בחיפוי מקלע, שהופעל מן המותן, החל גם קטע זה לסגת, ואחר כמה התנגשויות גוף־אל־גוף עם אנשי האויב, נסוגו לבוסתן אשר ממערב לשביל היורד מכיפת הקסטל לעבר הכביש ע"י בית הקפה ההרוס, ע"י אבו ג'ורג'.

ממש לפני שהחלו אנשי שני הקטעים הנ"ל נסוגים, הגיע מפקד התגבורת לעמדת הפיקוד של הקסטל. בעוד הבירור הענייני בין שני המפקדים נמשך נתקבלה הידיעה על נטישת בית המוכתר. נזכר, שבמסיבות אלה — כשהערבים משתלטים על הבנין, ובעוד אש אימים של מכ"י ונשק קל ניתכת כבר מעבר המזרח — אין אפשרות להפיל את התגבורת למכה־נגדית. אותה שעה הודיע אחד מבני לוחיו של מפקד התגבורת, אשר צפה מפתח עמדת־הפיקוד, כי ערבים נמצאים בכפר.

1) אחת הכיתות בקטע השתייה פלמ"ח. בין כ"ו וות חיל־המצב — ברובם המכריע מאנשי ח"ש ירושלים — היתה גם כיתת פלמ"ח. כיתה זו החליפה כיתת פלמ"ח אחרת, שנמצאה על המשלט הדרומי "בועז" עד הנסיגה ממנו.

ביציאתה נגרמו בעיקר מחמת היותה שיירה „או־רחית“, אשר לא עמדה תחת פיקוד בן־ממש של מארגניה, מלוויה ומבטיחה מכוחות־המגן. הנזגים האזרחים עשו ככל העולה על רוחם, וריכוזם עלה במאמצים ובזמן מכריעים.

הקרב על הקסטל, וכן ידיעות מאוחרות יותר (מ־17.00 לערך) ממקורות מהימנים על חפירה בק־מ ה־23 של הכביש מירושלים, גרמו שוב לדחיית שעת היציאה של שיירת־המכוניות מירושלים, שכבר נתעכבה למן ה־6 בחודש. (העיכובים

האויב במערכה על הקסטל

בבית סוריק התרכזו כוחות ערביים מזוינים רבים והיכו לתגבורת של חיל קאוקג'י. ההתקפות המהודשות על לתגבורת צונא נערכו בפיקודו האישי של כאמל ערקא. ב־5/IV יצאו לקסטל 17 אנגלים לבושי אורחית ואתם כ־150 מתגדבים סורים ועיראקים. לקראת ההתקפה של ליל 7-8/IV קיבל את הפיקוד עבד אל־קאדר באופן אישי. כן הגיע לשם פאדל העיראקי. שומרי שער יפו נשלחו אף הם לקחת חבל בקרב הגדול ותחתם הובאו 40 מערביי סוואחרה (שבט בדוים במדבר יהודה). לשמור על השער. נושאי נשק רבים לקחו מכוניות ונסעו ללא כל ארגון. בבוקר, לאחר ההתקפה הלילית שבה נהרג עבד אל־קאדר, החלו הערבים דואגים לגורלו של מפקדם אשר נראה עולה עם פלוגת „מתאבדיו“ אל הקסטל ולא חזר. שמועה אמרה שהוקף ע״י יהודים ונשבה. יחד עם זאת שאלו ברמלה אם לא הובא פצוע לשם. הערבים החלו להתארגן להתקפה נוספת. מירושלים הגיעו 140 מזוינים. הם נסעו ב־4 מכר ניות משוריניות (שתיים מהן משלל שיירת גוש־עציון). בהתקפה זו נכבש הקסטל. עם התקבל הידיעה החלה הלילות שמחת גדולה. הערבים ירו באויר מרוב עליצות. סיפרו על 1050 שבויים יהודים, ובעיקר סיפרו בהנאה על כניעת יהודים, כשידיהם מורמות. אולם במהרה חולה והתגברה הדאגה לגורל עבד אל־קאדר. רק ב־18.50 ביום ה־8/IV נודע לבטח שנהרג. גופתו הובאה ברוב כבוד ל„שער הפרחים“. במערכה על הקסטל נפצעו כאמל ערקא, אבו־דיה, דאוד ערפאת עכרמאוי וג'אבר אבר טביח. עבד אל חלים גולאני, מפקד בית־לחם ובית־ג'אלה, נתמנה מפקד הכפר הנכבש. במשך הלילה נתגלעו סכסוכים בינו לבין אנשיו, ורובם עזבוהו. לקראת ההתקפה היהודית החדשה על הקסטל כבר נמצא ריק ממרבית מגיניו הערביים.

על המרחב שבתחומו נמצא הקסטל היה ממונה אותו זמן ג'אבר אבו טביח מח'רכת אל־לוח. משוכבש הקסטל בידי היהודים בליל 2-3/IV החלה בריחה של ערבים מזוינים מאיוור צונא לעבר ירושלים. הערבים ניסו להתקשר עם המפקד הערבי הממונה על מרחב ירושלים, עבד אל־קאדר אל־חוסייני, שאר בשרו של המופתי, אולם לא מצאוהו. לפי שעשה אותה שעה בדמשק. בשעות אחה״צ של ה־3/IV יצאו לסביבה כאמל ערקא, להלכה סג' מפקד מרחב ירושלים — עם תגבורת של כ־100 איש וצויה להכין רורב בעיר. בחצות נשלחו עוד 50 מאנשי רשיד ערקא — קרובו של כאמל, מפקד של יחידת מתגדבים — הממונה על הרורב, ואבראהים אבו־דיה, מפקד קטמון, שלח 2 ארגוני תחמושת. יתכן, שגם ערבים מתברון וסביבתה החלו לבוא לעזרה ולהתרכז בעין־כארם. הטיבה שהתברונים מיעטו להשתתף היא, כנראה, בשל הסכסוך בינם לבין אנשי ראמללה ובשל ליקויים ארגוניים. יום לאחר־מכן, ב־4/IV, אורגן משלוח נשק, „כבד“ ע״י פאדל אר־רשיד העיראקי. מפקד הכוחות ה„מתגדבים“ העיראקים, וסגנו בפועל של עבד אל־קאדר — וחאפו אבו אל־פילאת מפקד המשמר־הלאומי תחת פקודתו של פאדל. יתכן שגם ברמלה הגיעה תגבורת. ב־5/IV הגיעו כ־30 מזוינים (ב־6 מכוניות טכסי) לסביבות הקסטל, ואתם בא הפעם חאפו אבו אל־פילאת עצמו. עבד אל־קאדר, שחזר בינתיים למקום מטהו הקבוע בביר־זית, אשר בסביבות ראמללה, שלח באותו יום כ־120 איש, שיצאו מראמללה ועשו את דרכם על פני בית־א־פסא לאיוור הקרבות. הוחל בהמרצת תושבי הכפרים בסביבה לקחת חלק בהתקפה. אולם בזה לא אמרו די. רוב שומרי קטמון העיראקים נשלחו אל הקסטל. מכוניות על גבי מכוניות נהרו לשם. עורק התנועה של הערבים היה בית צפאפה—מאלחה—עין־כארם—צונא.

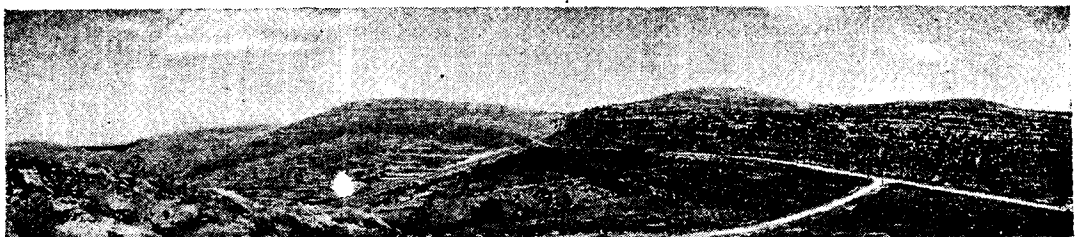
הקסטל נתפס מחדש

אותה שעה לערך נתקבלו הידיעות הראשונות על תותחים, שהערבים הביאום לסביבת הקסטל. רוח המגינים באיזור ארזה-מוצא — לאחר פינוי המשלטים, הפריצה למשקילדים, פינוי מחצבת צובא והנסיגה מן הקסטל — היתה ירודה ביותר. החלו בהכנות לנסיגה. בשעות אחר-הצהרים המאוחרות פקד מטה "נחשון" על כיבוש הקסטל מחדש באותו לילה, ועל החזקה "בכל מחיר" בגוש מוצא-ארזה. קציני-המבצעים של "נחשון" הודיע לת"א ולירושלים: "הלילה נבקר את הקסטל. הקסטל יהיה בידנו. אני חוזר: הקסטל יהיה בידנו". כינתים כבר נתארגנה בירושלים תגבורת לגוש, מאנשי גדוד הפלמ"ח שהיה מלווה ומבטיח את השירות לירושלים, וכן מאנשי פלמ"ח שהגיעו כמה ימים קודם לכן מבית-הערבה. התגבורת נשלחה בשעות הערב המאוחרות, ומיד נתארגנה להגנה על הגוש. פלוגת הפלמ"ח מקרית-ענבים נמצאה כבר משעות הבוקר המוקדמות של אותו יום במשלטי הדרך כדי להבטיח את השיירה. שהיתה צריכה לצאת מירושלים בשעה 13.00. הפלוגה נצטווה לצאת, עם לילה, חזרה לקרית-ענבים. אנשיה הגיעו ב-24.00, עייפים ותשושים, לבסיסם ורובם גרדמו בו במקום. בשעה 03.00 של ה-9/IV יצאה הפלוגה העייפה, לאחר מפקד לילי, בדרכה למבצע, כשהיא מצוידת ב-2 מכ"י. 2 מרגמות 3" ושתי מרגמות 2". התנועה היתה בכביש, ורוב אנשי הפלוגה צעדו כשהם מגמגמים תוך הילוכם. לאחר שהגיעו אל מולג-הכבישים, שממזרח לנחלת-יצחק, ולאחר ששתי המרגמות (של 3 אינטש) ומכ"י אחת הוצבו בנחלת-יצחק, חפסה מחלקה אחת את הגבעה 699, כ-600 מטר מדרום לנחלת-יצחק, — להבטחתה, מעבר צובא, של השיירה היוצאת מירושלים, וכן לצליפה על תגבורות אויב מצובא לקסטל. 2 מחלקות נוספות, עם מכ"י, תפסו את הגבעה 707, כק"מ ממערב

לפסגת הקסטל. אותה שעה כבר החל בוקע האור הראשון; ושלשה משוריניים, המצוידים במקלע כל אחד, החלו עולים מכיוון נחלת-יצחק בכביש לעבר הבנין של אבו ג'ורג' — ומשהגיעו לשם הוטרדו מצפון ע"י צליפות של 25 רובאים לערך. מעבר שיך עבד-אל-עזיז, המשוריניים עברו את מולג הכבישים שמצפ"צ-מזרח לפסגת הקסטל. נסעו מזרחת כ-50 מטר, בכביש החדש (הצפוני יותר) שם עצרו והשיבו אש לעבר צפון. אותה שעה לערך ירו מרגמות 3", מנחלת-יצחק, כ-40 פגזים על הכפר קסטל. משהאיר היום, לא גילתה התצפית תנועה כל שהיא בכפר, פרט לכמה ערבים על משלט "בועז", שהופגזו ע"י המרגמות ונסו על נפשם. השיירה, שהיתה ערוכה ומוכנה לציאה, נצטווה לצאת מירושלים. משנשמע טרטור מכון ניות-המשא הנוסעים, נעו שתי מחלקות מגבעה 707 בריצה למרגלותיה הצפוניים של שלוחת הקסטל הפונה מערבה, ותפסו את הכפר, שהיה ריק, כשהן עולות אליו מכיוון צפון, דרך תחור-שה שממערב לשביל הנודע. בשעה 06.45 נקלטה במטה "נחשון" הידיעה: "הקסטל נכבש". מיד הוכנסה לקסטל יחידת הפלמ"ח שהגיע בלילה לארזה, ועל אף צליפות האויב הוחל בהתבצרות קהתנית. ב-08.50 נתקבלה במטה "נחשון" ברכת עידוד מן המטה הכללי.

עד שעות הצהרים עוד עסקו הכוחות בהבטחת הדרך לשיירה היודרת. שנתעכבה בקרית-ענבים עד שעה 12.30 לערך ויצאה רק אחר שנתקבלה הידיעה, שכוחות הצבא הבריטי תיקנו את הדרך בק"מ ה-23. בסביבת לטרון הקבילו את פניה משוריני גדוד 1 של חטיבת "נחשון", שליווה בדרכה עד חולדה.

(1) את הסיבות לכך שנעזב יש לראות בסכסוכים שנגלעו בין המפקדים הערבים לאחר שעבד אל-חלים אל-גילאני קיבל את הפיקוד על האיזור, בעובדת פצעתם של כמה מחשובי וראשי הכופות וכעייפות הכללית.

הקסטל ומולג הכבישים החטרי — מצולם מנחלת-יצחק

6. גמר פעולות „נחשון“ במערב

סידון לחולדה הערבית, כשפלוגה נוספת מאותר גרוד מבטיחה את תנועתו מכיוון הצפון, ע"י תפיסת משלטים לעבר שיך מוסה, מתוך כוונה להחזיק בהם למשך כל היום — להבטחת דיר-מחזיון מעבר צפון-מערב.

כבר בשעה 22.00 של אותו לילה הוצבה בשלוחה המתמשכת מחולדה הערבית דרומה, בכיוון להצטלבות הדרכים על הכביש, מחלקה שצריכה היתה לחסום את התנועה על הכביש.

בבוקר הובחנה שיירה ערבית, שיצאה ממחנה ואדי-צראר לכיוון מסמיה. טרם התברר או פשר של תנועות אלו של הכוחות הערביים, ומחנות ואדי-צראר והכוח הערבי שבהם, שעצמתו לא היתה ידועה, הוסיפו לשמש מקור דאגה לגבי אגפו הדרומי-מערבי של מבצע „נחשון“.

משעות הבוקר המוקדמות החל האויב בצליפה על כוחותינו בדיר-מחזיון. ב-13.00 גילתה תצפית אוירת תנועת שדרה אויבת, בת 10 מכוניות משא עמוסות ערבים, אשר נעה במבנה מובטח מלטרון לעבר הכפר. שדרת האויב נפרסה ותקפה באש את הכפר, שוב מאותם הכיוונים — ממזרח. מעבר שלוחה נג. 170 — ומדרום, מעבר הבית העומד כמאתים מטר מדרום לכביש. עם ערב נסוגו התוקפים.

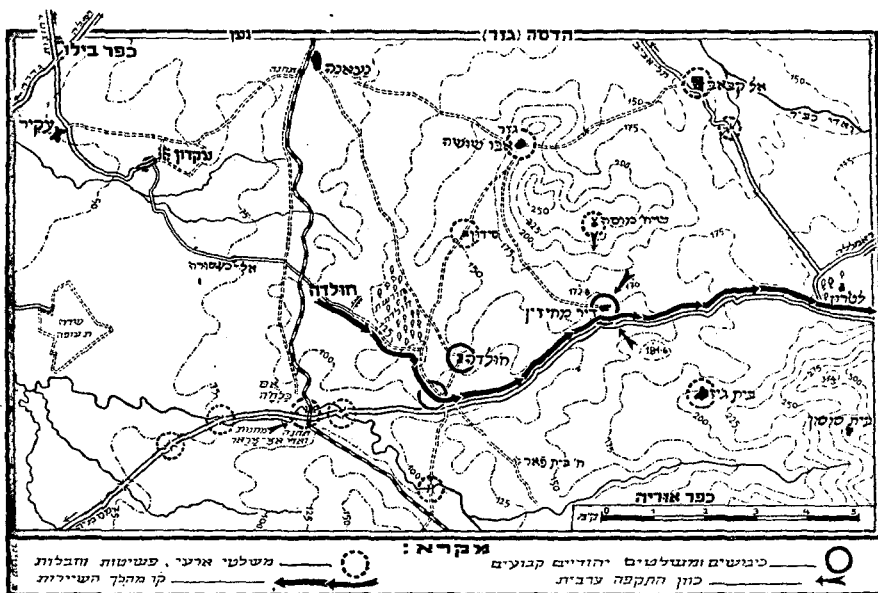
בבוא הידיעות, שחזרו ונשנו, על התקפות ערביות על דיר-מחזיון, הוקצתה לכוחות „נחשון“ עוד פלוגת רגלים, אמנם מצומצמת במספר אנשים, אך מאומנת כראוי. הפלוגה הוצבה בעורפו הקרוב של איזור הפעולה, כרזרב. לאחר מכן, בשעות הלילה המוקדמות, נתקבלה הודעה, שיש לפנות את הכפר במשך הלילה, מאחר שיחידות צבא בריטי יתפסו אותו וכן את לטרון עם בוקר ה-8/IV. הפינוי בוצע במשך הלילה ללא תקלה.

במשך יום ה-8/IV היו מרבית הכוחות שבגור רת-המערב של „נחשון“ מרוכזים במצב של נכונות לקראת חזירת השיירה מירושלים. אך, כידוע, לא חזרה אז השיירה, כי אותו זמן כבשו הערבים את הקסטל. רק כוחות אויב מצומצמים ניגלו בשטח שבין סג'ד ומחנה ואדי-צראר, אך אלה לא גילו כל מגמה תוקפנית. עם ערב יצאה מחלקת לסיור על דיר-מחזיון, במטרה לברר אם אמנם נכנס הצבא לכפר, ואכן, הם ראו אוהל, וכ-25 אנשי-צבא, בדרומו של הכפר. לקראת שובה של השיירה מירושלים, — עם

דיר-מחזיון, שנכבשה בליל עבור השיירה (כ"ו/IV), נתקפה בשעות אחר-הצהריים המוקדמות של אותו יום. היערכות כוחות האויב לקראת ההתקפה עשתה רושם מתוכנן בתכלית. הצליפות מעבר בית-ג'יו נמשכו. בסביבות שיך-מוסה, ובשלוחה שממזרח לג. ג. 170.0 הפוגה ללטרון, נצפתה תנועת אויב. בחיפוי משוריינים, שבאו ככביש מכיוון לטרון, כשאחד מהם מתקרב לכפר בדרך העולה מן הכביש, התקרבו רגלים מעבר בית-ג'יו והגיעו עד לבית הנמצא מאתים מטר מדרום לכביש. בשעה 15.15 נתקבלה במטה הגדוד, בחולדה, הודעה על חומרת ההתקפה — ומיד נשלחו שלושה משוריינים עם אספקה ונשק א.ט., שכבר ב-16.00 הגיעו לדיר-מחזיון. המשוריינים הערביים נסוגו משפתה עליהם אחר ממשורייני הגדוד באש רובהו האנטי-טנקי. בד בבד עם התפתחות ההתקפה מדרום, הצליח האויב לתפוס שני בתים בחלקו הצפוני של הכפר. הכוח המגן, בהיותו מורכב רובו טירונים, גילה סימני רפיון ורצון לנסיגה. בשל כך, ובשל המרחק הגדול, שלא איפשר שליטה ישירה של מפקד הפלוגה, הועברה לקראת הלילה המחלקה מן החלק הצפוני אל החלק המרכזי, ושם, יחד עם מחלקה אחרת, שימשה כרזרבה למערך-ההגנה כולו. לפנות ערב בעוד שלוש מחלקות מתארגנות להגנה היקפית על הכפר, נתחדשה (ב-19.40) ההתקפה הערבית. ממש מאותם הכיוונים שלפני-כן — אולם גם הפעם לא הגיעה לכלל התפתחות רצינית, ועם חשיכה נש-תר שקט במקום.

משעות הבוקר של אותו יום (6/IV), ועד שהותקן מעבר ארעי ע"י חיל-המהנדסים הבריטי על פני ואדי צראר, נתעכבה כל תנועת-הרכב על פני הכביש ליד הגשר, ממזרח לתחנת ואדי-צראר, שפוצץ אותו לילה; ומרגמות הגדוד פעלו לעבר הריכוזים. הצבא הבריטי, אשר עורק התחבירה היה חיוני בשבילו, דרש את הפסקת ההתקפה ואת פינוי דיר-מחזיון. ההחלטה בדבר הפינוי נמסרה להכרעת מפקד מבצע „נחשון“, אשר החליט להחזיק בדיר-מחזיון עד שיאלץ לעזבה.

אור ליום ה-7/IV החליפה פלוגה מהגדוד השלישי של „נחשון“, שהייתה עד כה ברזרבה, את הכוח שכבש את דיר-מחזיון והחזיק בה עד אז. הפלוגה המחליפה הובאה במכוניות עד לכפר. בעוד שהכוח היוצא עשה דרכו חזרה ברגל, בין

הפעולות בגזירה המערבית

המשלט שלרגלי חולדה הערבית על שירה בת 4 מכוניות. אחת המכוניות נפגעה, ונתברר שאנשיה היו אנשי-צבא בריטיים; שלושה חיילים שוחררו מיד, והרביעי, שהגיע פצוע, הועבר לבית-חולים. כתגובה על כך התקרבו כוחות בריטיים לחולדה הערבית ופתחו באש על אנשינו במקום. בזה נסתיים האינצידנט.

אותו לילה נתפשו שני משלטים השולטים על גזרת דיר-מחיוז—לטרוז. כן מוקשו דרכי הגישה לאבו-שושה, והכפר הוטד.

למחרת בלילה (10-11/VI) הוטדה אל-קבאב ופוצצו בה מספר בנינים. כן פוצצו כמה בנינים בכפר בית-ג'וז — אך אנשינו נסוגו משנפתחה עליהם אש, בלי שהספיקו למקש את דרכי-העפר סביב לכפר.

לקראת צאת השיירה בליל ה-12/13-IV נעשו הכנות רציניות להבטחתה. נוסף למשלט הקבוע, התפוס מצפון להצטלבות דרך חולדה—כביש לטרוז-מסמיה, שחוק ברובה א.ט., הוצבה בחול-דה הערבית פלוגה עם מרגמה "3 ומכ". פלוגה אחרת נערכה בשיך-מוסה, להבטחת הכביש מכיוון צפון; ונשלחה יחידה, שפוצצה את מעביר-המים קילומטר אחד ממערב להצטלבות הדרכים.

השיירה עברה ללא כל אינצידנטים, והועברו בה, נוסף למוזון ותחמושת, פלוגה וחצי, כתגבורת לאנשי ירושלים.

למחרת בלילה נערך סיור למחנה ואדי-צראר,

ביבושו מחדש של הקסטל — הוצאה פלוגה מן הגדוד הראשון לשטח שבין חולדה ודיר-מחיוז. בבוקר ה-9/IV, לשמש הבטחה נוספת על המשלט בנג' 125.2, על השלוחה הפונה לעבר ואדי-צראר, שהיה תפוס כרגיל.

בתקרוב השיירה (בשעה 15.00) לחולדה-הערבית בית נתגלתה מכונית-משא של האויב, הבאה מכיוון מחנה ואדי-צראר. נפתחה עליה אש מן המשלט 125.2 והמכונית נשארה "תקועה" על הכביש. כוח ערבי בגודל של פלוגה לערך יצא למחנה ואדי-צראר, והתקרב במבנה של "שתים — קדימה". כנראה — במטרה לחלץ את המכונית. אחת ממחז' לקותיהם נכנסה לטוח האש היהודית, של שלוש מרגמות "3 ו-2 מכ", שהסבו לאויב אבידות ניכרות, הפלוגה נסוגה. מיד לאחר מכן יצא פטרול אל המכונית השרופה. נמצאו בה 3 ערבים הרוגים ונלקח שלל.

בלילה (9-10/IV) פוצצו שני גשרים מערבית למחנה ואדי-צראר, ע"י מחלקה שהופעלה נגד כל גשר; ולכיוון רמלה — פוצץ מעביר-מים ליד הכפר אל-בריה. כן נשלח פטרול מוגבר, בן שתי מחלקות, לעבר מחנה ואדי-צראר — אך לא נתרחש שם דבר.

בד בבד עם פעולות אלו, פינו כוחות שמחוץ למסגרת מבצע "נחשון" את כפר אוריה מכל אנשיה ועם שחר הגיעה שיירת הפינוי לחולדה. בשעות אחה"צ של ה-10/IV, נורתה אש מן

התחלטה בדבר העברת מרבית הכוחות שפעלו במסגרת "מבצע נחשון" מלכתחלה (או אלה שהת-ליפום) לגזרה המזרחית — שרר למעשה שקט כמעט מוחלט בגזרה המערבית. לאמתו של הדבר, נשבר כוחו של האויב עם כיבוש חולדה הערבית ודיר-מוחזין והדיפת התקפות-הנגד על זו האחר-נה. הכוחות המרוכזים של האויב — ששכנו קודם לכן במחנות ואדי-צראר — סבלו אבידות קשות, ונאלצו לפנות את הגזרה מאחר שאבדו להם כל נקודות האחיזה, ולאחר שהכוחות היהודיים אשר השתלטו על עורך התחבורה החיוני לטרון-ואדי-צראר, ניתקו אותם ממרכזם ברמלה, ואיימו לתוס-פם בכל עת.

שחרר למחנה מכמה כיוונים ולא מצא בו נפש חיה. בליל ה-15/14 פוצץ ה"פיל-כופס" הריק, שמצפון-מזרח למחנה ואדי-צראר. פלוגה אחת של אותו גדוד פוצצה את הבנינים במחנה הריק. לעומת זה תעה הגדוד השלישי בדרכו לתפיסת הכפרים קזאזה וסג'ד, וחזר לבסיס מבלי לבצע את המשימה. מחלקה אחת נשלחה להבטיח את איזור הפעולה מכיוון צפון ומערב, ע"י תפיסת משלט מצפון-מערב למחנות.

למחרת, ב-15/14, הוחלף הגדוד הראשון בגדוד פלמ"ח, ואף שונה במקצת הרכב הפלוגות של הגדוד השלישי.

במשך מספר הימים שנותרו עוד — עד בוא

7. גמר פעולות "נחשון" בגזרה המזרחית

תותחי האויב על ארזה ומוצא שנמשכה כמה ימים, אך ללא השפעה מכרעת על מהלך העניינים, פרט ליצירת מתיחות גדולה בקרב הכוחות היהודיים, אשר נתקלו בפעם הראשונה באש-תותחים.

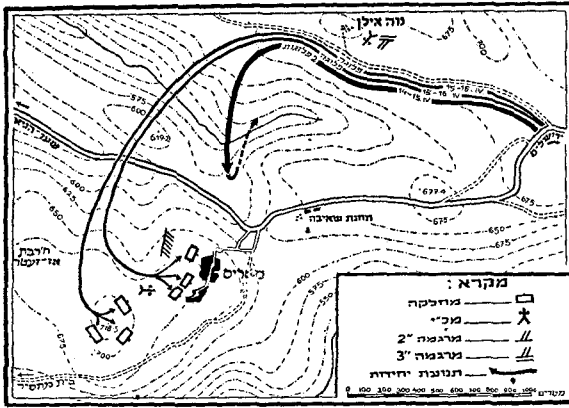
בשל ליקויים ארגוניים לא נתארגנה עד ה-13/14 שיירת אספקה חדשה לעלות לירושלים, אם-כי למעשה היה הכביש פתוח כל אותם הימים, בעיקר לאחר כיבוש קולוניה בליל ה-11/10. קולוניה הפריעה לתנועה היהודית בקטע הכביש העובר על פניה, ונוצר מצב מחור, שכל הכביש לאורך עשרות קילומטרים, פתוח לתנועה יהודית, ודוקא כאן, בקצה דרכן של השיירות, נשקפת להן סכנה.

לאחר הרעשת "מרגמת-דוידקה" מארזה, הס-הערה על הכפר מכיוון צפון-מערב יחידת פלמ"ח, וכבשה את הכפר אל מול התנגדות חלשה ובלתי מאורגנת. בפעולת סריקת בתי-הכפר נהרגו 12 ערבים ואנגלי אחד. מיד לאחר כך התלו בפיצוץ בתי הכפר. פעולת ההריסה נמשכה במשך כל יום המחרת, וב-1800 של ה-11/14 חזר הכוח לבסיסו. לקראת שיירת ה-13/14 נתפסו שוב משלטי שער-הגיא. היתה זו השיירה הגדולה בשיירות עד לאותו יום, ובשעה שהגיע ראש השיירה לירושלים העיר, היתה המאסף עדין בארזה. הפעם היתה השיירה מאורגנת בצורה יעילה, ופריקתה והחזרת המכוניות לא גילו זמן רב, והשיירה חזרה לבסיסה חלקים חלקים. כמה ממשרייני-הליווי של שיירה זו חשו לעזרת שיירת "הדסה", שהתקפה בדרך להר-הצופים אותו זמן, אלה מהמשריינים שהצ-

כיבוש הקסטל בבוקר ה-9/14 החזיר את המצב בגוש מוצא-קסטל לקדמותו, אולם בשל אי-הידיעה מה אירע לכוחות הערביים הגדולים שהתרגשו יום קודם לכן להתקפה על הקסטל, ובשל הידיעות שהחלו להגיע ממקורות בדוקים שונים, כאילו כוחות ניכרים של חיל-קאוקג'י חשים לאיזור, לא פגה המתיחות ששררה שם. למעשה, נשבר כוחם של הערבים הירושלמיים בגיצחון "פירוס" שלהם על הקסטל, ואלו קאוקג'י, לא שלח לגיזרה זו אלא שנים מתותחיה, וכמה משוריינים בלבד, בהיותו טרוד אותה שעה בהתקפה על משמר-העמק.

בלילה בין ה-10/9, לאחר שנתפזרה השיירה האזרחית, משהגיעה לחולדה מבלי שתעלה מיד חזרה לירושלים, יצאה בלית-ברירה, רק שיירה של "כוחות-ההגנה" אשר הרי-בילה תגבורת באנשים ובציוד אל הגזרה המזרחית. כבר ע"י דיר-מוחזין קידמו את פניה 3 משוריינים מהגזרה המזרחית, שעשו את דרכם באין מפריע, ובפיהם בשורה שהדרך פתוחה. השיירה הגיעה למעלה-החמישה ללא תקלות, וחזרה לחולדה. בשעות הבוקר של ה-10/14 החלה הפגזה של

(1) "גיצחון פירוס" — גיצחון המושג במחיר יקר, שאינו מכיל לידי הכרעה. המונח הוא בבחינת מנוח. פירוס Pyrrhus מלך אפירוס שבין בשנות 272-306 לפה"ס, נלחם ברומא על אדמת איטליה, נחל כמה נצחונות, אולם לא השיג את מטרותיו הקרב האחרון נתרש ע"י ג'ונטוס (275 לפה"ס) — לא הביא לידי תוצאה ברורה. פירוס אמנם לא נחל מפלה, אבל גם לא ניצח. הוא עזב את איטליה וחזר ליוון.

ההתקפה על סאריס

בשעה 0200 לערך (של ה-16/IV), לאחר שה- ריכוך מנוה-אילן נפסק, החלה ההסתערות בחיפוי קרוב של המכ"י שבמקום ושלש המרגמות של "2. מחלקה אחת של הפלוגה המסתערת עלתה על הבתים הדרומיים של הכפר, ושתי המחלקות האחרות הסתערו על גוש הבנינים צפוני. עם ההחלת ההסתערות נפתחה אש של כ-10 רובאים מן הכפר, אך לאחר מכן נפסקה והיורים נסוגו ללא גילוי התנגדות נוספת. המחלקות סרקו את בניי-הכפר ומצאו ריקים מכל יושביהם, פרט למספר זקנות, גויות הרוגים ופצועים.

הכוח התארגן במקום והחל להרוס את בניי הכפר. מוקדם בבוקר החלה צליפה על המשלט שנתפס בלילה. מכיוון דרום-מזרח מעבר לואדי, שני אנשים נפצעו. ב-0900 החלה נסיגה מאורגנת לכביש, לאחר שנסתימה פעולת פיצוץ הבתים, והכוח חזר לבסיסו.

עם כיבוש זה נסתימו למעשה הפעולות בגזרה המזרחית במסגרת "מבצע-נחשון". אותו יום עבר הפיקוד על פעולת פריצת הדרך למטה הפלמ"ח, והוקם מטה חטיבת "הר-אל". לאחר מכן, ב-20/IV רוכז כל הכוח בגזרה המזרחית, לצורך פעולות תוקפניות שם, שכינויו היה "מבצע-היבוסי".

ליחיו להכנס לאיזור. הקרב נשארו "תקועים" במ" קום, וכמה מאנשיהם נהרגו.

מכוניות השיירה האחרונות הגיעו לחולדה בשלום בשעה 23.40. עם החזרת השיירה ירד כוח-התבטחה מן המשלטים.

ה-14 לחודש היה יום מנוחה ליחידות לקראת כיבושה של סאריס. ב-21.00 לערך יצא במרוכז כוח בן שתי פלוגות, במכוניות, עד לדרך הפונה לנח-אילן. משם המשיכו ברגל לאורך השלוחה של נוה-אילן במגמה לתפוס את הכיפה (ג.ג. 619.1) שמצפון-מערב לסאריס, מעבר לכביש. הם טעו בדרכם והקדימו לפנות דרומה והגיעו לגיא, ממש מצפון לסאריס. נפתחה עליהם אש מן הכפר, ואף נורו מספר יריות מכיון בתי-השאיבה שליד הכביש, צפונית-מזרחית לכפר. בגלל הטעות בדרך ובגלל ההתגלות המוקדמת לאויב החלט לחזור לבסיס.

למחרת, ב-15/IV עלו על הכפר שנית. הפעם יצאו הפלוגות בנפרד. הפלוגה הראשונה יצאה ב-2200 לערך ונעה בדרך בה נע הכוח בפעם הקודמת, עלתה על הכיפה (ג.ג. 619.2), חצתה את הכביש וטיפסה במעלה המדרון בגיא ממערב לסאריס ותפסה, ללא התנגדות, את המשלט ג.ג. 718.5, ומיד החלה להתארגן, להגנה, במגמה לחסום את דרכי הגישה של תגבורת אפשרית לאויב מכיוון בית-מחסיר. פחות משעה לאחר צאת הפלוגה הראשונה לדרך יצאה הפלוגה השנייה, כשנלווים אליה מכ"י 3 ו-3 מרגמות "2. פלוגה זו הלכה בעקבות הפלוגה הראשונה עד שהגיעה לשביל שמצפון ומתחת למשלט שנתפס, המחבר את סאריס הכפר עם חירבת-אז-זועטר. משם פנתה מזרחה לעבר ה-הכפר, כשבדרכה נפרדה ממנה המכ"י לעמדת החיפוי שלה. כ-250 מ' ממערב לכפר נערך הכוח להסתערות. לפי הוראות מפקד הפעולה החלו ב"ריכוך" מכיוון נוה-אילן בעזרת מספר פגזי מרגמת "3" וצרורות קצרים ביותר של מכ"י. חלק מאש המכ"י הופנתה לעבר בניי המשאבות אשר לא לקחו יותר חבל במאורעות.

8. בעקבות „מסע נחשון“

א. המסגרת הכללית

כשרם הגופני וכן הכנתם הקרבית אינו מאפשר מעבר פתאומי מדפנסיה לאופנסיה, ורצוי לשלב פעולות הכנה שמגמתן ותזיה לתת לגייסות הצעירים את מידת ההסתגלות והנסיון הקרבי תוך ביצוע הפעולות. משום כך עמדו פעולות הטרדה וטיהור במרכז מביצע נחשון בשלבו הראשוני, ואלו פעולות הכאה ופגיעה בכוחו תחי של האויב¹ נדחו לשלב השני. במידה שתוחל בביצוע שלב זה, היה זה רק בגזרה המזרחית (כיבושי קולוניא וסאריס) ואילו המשכו נדחה למבצעים מאוחרים יותר.

ב. מלחמה הפעולה

המבצע מתחילתו ועד סופו עמד בסימן הראשונים שבו. נסיון ראשון זה בביצוע פעולות בקנה מידה גדול כל-כך, טבעי שנמצא לוקה מכמה וכמה בחינות.

הזרמת האספקה לירושלים, שצריכה היתה להיות פרי ראשון ומידי לפעולות טיהור הדרך, פיגרה אחר ההישגים הצבאיים שהצליחו לפרוץ את הדרך ולהבטיחה. כך אירע ששיירת „נחשון“ הראשונה שהגיעה לירושלים בשעות הבוקר של ה-6/IV היתה מוכנה ליציאה מן העיר רק בשעות הצהריים של ה-8/IV. משהגיעה לבסוף, לאחר כיבושו מחדש של הקסטל, בשעות אחה"צ של ה-9/IV לחוליה, שוב לא עלתה שיירת אספקה לירושלים עד בוקר ה-13/IV, על אף הודעת נחשון ב-11/IV: „דרך ירושלים פתוחה! ורק ב-17/IV חל שיפור בארגון השיירות, ובשלושת הימים שלאחר כך יצאו שלוש שיירות נוספות, אשר עם האחרונה שבהן, ב-20/IV, שהותקפה ליד דיר-איוב, נחסמה הדרך מחדש. על האספקה שהביאו עמהן שיירות אלו התקיימה ירושלים עד פתיחת „דרך-בורמה“ — דהיינו כחודש וחצי לאחר-כך.

*

כשלוך יחסי זה בניצול הדרך הפתוחה לירושלים אין ליחסו למפקדת „נחשון“, שלא נשאה באחריות אלא לפעולות הצבאיות. ארגון הפעולות הצבאיות הגיע כאן לנקודת שיא לגבי אותם

1 העובדה שנכבשו הקסטל, דיר-מחיון וחוליה העיר בית אינה סותרת הנחה זו, כיון שהקסטל נכבש שלא במסגרת „נחשון“, וחוליה הערבית ודיר-מחיון הסמוך כות לנקודת המוצא של השיירה היוו מסתמיקבע על הכביש ולא היתה ברירה כי אם לסלקם.

2 אלו ההנחות של „מסגרת לפעולות החל“ שניתנה ע"י מטה חל „נחשון“ בתאריך ה-14.4.48.

אין ספק ש„פעולת נחשון“ מהות את נקודת-המפנה בתולדות המלחמה היהודית-ערבית, ומסמלת את שינוי-הערכין בתפישתנו הצבאית. היתה זו לא רק הפעולה הגדולה בממדיה שנערכה עד אז ע"י כוחות ה„הגנה“, אלא היתה זו הפעולה הגדולה הראשונה, אף כי ההכנות לה עוד נעשו בחשאי. ההכנות והמאמצים המדוקדקים שהחלו במחתרת בחדשי הקרבות הראשונים, הם בלבד שאיפשרו את מימושה של המשימה אשר הפתיעה בהיקפה אפילו רבים מן המקורבים לדבר ה„הגנה“.

משלוח גדול, יחסית של רובים אשר הגיעו ממש ערב הפעולה, איפשר את חימושה של החטיבה מבלי לדלל דילול שיהא בו כדי לסכן את קוי החזית מן הנשק המרותק בהם. יכולת ארגונית רבה באה לידי גילוי בריכוז כל כוח האדם של החטיבה, בהקמתה ובניהולה.

זו הפעם הראשונה שהורכב מטה חטיבה שתפקידיו חרגו מכלל התפקידים שנטלו עליהם עד אז מטות ההגנה מדרג מקביל. להלכה, לא היה במילוי הפונקציה של הדאגה לכל הצרכים הדרושים לקיומה והפעלתה של יחידה צבאית משום חידוש, אולם הביצוע, זו הפעם הראשונה, הלכה למעשה, ובהיקף זה של גדודים וחטיבה — הוא שציין את המפנה, ואין כל ספק שניצול ידיעותיהם ונסיונם של המתנדבים היהודיים מאנשי החל והשירותים השונים בצבא הבריטי הוא, ובעיקר הוא, שאיפשר את ההצלחה בנקודה זו.

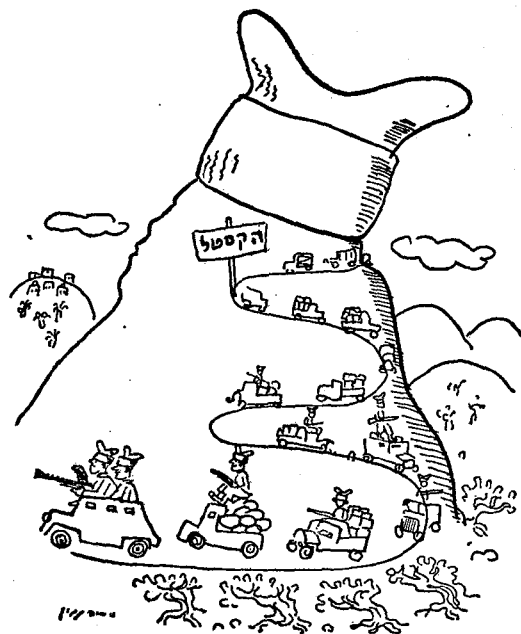
חטיבת „נחשון“ היוותה יחידה עצמאית מבחינה אופרטיבית ומבחינה מנהלתית. מבחינה אופרטיבית — ניתן לה חופש פעולה במסגרת תעודה כללית שקבעה את עקרונות השיטה אשר לפיה תמלא את משימת פריצת הדרך. מבחינה מנהלתית — הוקם בסיס אספקה חטיבתי אשר, בניגוד למה שהיה נהוג ברוב המקומות עד אז, היה גם מקור האספקה היחיד. רשת-קשר מקיפה נפרשה על פני כל גזרת הפעולה. אורגנו שירותי חל-ההנדסה, ונקבע שחל זה קשור מבחינה מנהלתית לגדודים השונים של „נחשון“, ואלו מבחינה מקצועית — לקצין ההגנה דסה החטיבתי. חל-ההנדסה מילא את תפקידו בתיקון כבישים וגשרים ואיפשר מעבר השיירה. מטה החטיבה העריך שמצב הגייסות מבחינה

היה החשש שפעולות באיזור זה יביאו לידי התנגשות ישירה עם הבריטים, דבר שהיה עלול לסכל את המבצע כולו ואת תכליתו. ואמנם קטע הכביש לטרון—שער-הגיא היה פירצה בחגורת ההבטחה של "נחשון".

חלוקת הכוחות בין גזרות הפעולה של "נחשון", המזרחית והמערבית, יצאה מתוך ההנחה שקטע

הימים, בעוד שהמסגרת שטיפלה בארגון השיירות ושהיתה נעדרת כל סמכות מחייבת לא ניצלה אלא ניצול חלקי את ההישגים של הפעולות הצבאיות.

ענף אחד של העבודה הצבאית סבל במיוחד ממיעוט הזמן להכנות — הוא ענף המודיעין. המודיעין של מטה "נחשון" כמעט ולא מצא לפניו

הדרך שבין קרית-ענבים לירושלים מובטח ממילא ע"י הכוחות היהודיים הירושלמיים שם. יתר-על-כן, כיבוש הקסטל וההחזקה בו ע"י אותם הכוחות היוו ערובה נוספת לבטחון הכביש בקטע ההוא. עיקר הדאגה הופנתה על כן לגזרה המערבית, ובעיקר כלפי מחנות ואדי-צראר, בעוד שבגזרה המזרחית שימש נושא עיקרי לדאגה הקטע שבין שער-הגיא ונוה-אילן. התפתחות המאורעות כבר ערב התחלת פעולת נחשון (5/IV) — נפילת משר לטי הקסטל) טפחה על פני ההנחות האלה ויצרה בדיעבד מצב אשר היה בו משום דיספרז פורציונליות בחלוקת הכוחות לגזרות השונות לעומת פעילות האויב בהן. כך אירע שכובד המערכה (באיזור הקסטל) נפל על כתפיו של מחוז ירושלים שהיה דל בכוחות-אדם; ואלו כוחות "נחשון", אשר הועד להם התפקיד להבטיח את הכביש עד לקרית-ענבים (דחיינו), עד גבול המקום בו רגשה ההתקפה) לא היו חייבים לקחת חלק במערכה זו, אם אמנם דבקים הם בתפקידם, כאשר הוגדר. פעילות האויב הביאה לידי מצב אשר בו

עבודת הכנה שיטתית. הוא היה נאלץ לקבל את ההערכות המופרזות של עצמת האויב המבוססות על ההנחה הכללית שהיתה מקובלת באותם הימים, כי כל ערבי בגיל הלחימה הוא אמנם לוחם נושא-נשק. השימוש במטוסים לצורך סיור אווירי, אם כי נוצל ניצול מלא הרי לא היה בו, הן לפי עצם טבעו והן בשל העדר צופים מאומנים ומכשירים מתאימים, אלא כדי לספק ידיעות מקריות. אף פטרולי הסיור, במידה שנערכו, לא יכלו להביא את התמונה לידי הבהרה מספקת. מצב זה לגבי השגת ידיעות לא נשאר ללא השפעה על ההנחות הכלליות של תוכנון המבצע.

גורם נוסף שהשפיע ביותר על התכנון והנהגתו תיו היתה אי הבהירות לגבי תגובותיו האפשריות של השלטון הבריטי. בשל כך הצטמצם המבצע בפעולות בשטחים הסמוכים לקו התנועה של השיירות, ולא העיזו לחדור עמוק אל שטח האויב וליצור מרחב-בטחון משני צדי הכביש. זאת ועוד. מציאות כוחות בריטיים באיזור לטרון גרמה להגברת שאיזור זה ישאר נייטרלי. מאידך גיסא, קיים

על העדרו של עבד-אל-קאדר אל-חסיני נקהלו בהמוניהם ערביי כל הכפרים, הקרובים למקום המעשה והרחוקים ממנו, לעלות, חלקם בלתי-מוזינים, בעקבות הלוחמים המזוינים על הקסטל, המוחזק ע"י כמה עשרות של מגינים יהודים. ואמנם הצליחו. אך כוח הלחימה של הערבים המ-קומיים במרחב ירושלים שהגיע ל"נקודת-שיא" עם כיבושו של הכפר, לאחר מאמצים גוברים והולכים במשך שבוע ימים, עבר את גבולות היכולת הצפו-נים בו — ונשבר אל מול סדן-עמידתם האפורה של אנשי חיל-המצב התשושים והעייפים, אשר אף-על-פי שנסתיימה בנסיגה, דלתה את כוח הל-חימה של האויב. אירע כאן אחד המקרים האו-פיניים כל כך ל"ערפלה-הקר" — היחידה הנסוגה ירדה מן הקסטל המומה ומיואשת, כשבלבה מקננת ההרגשה של אי-עמידה במבחן וכי האויב ניצח. היא לא ידעה, כי המאמץ להתגבר על עמידתה עלה לו לאויב בשברון כוחו. ואמנם, הפעולות היהודיות שנערכו לאחר-מכן, קצרו את הפרי של ימי עמידתה אלה.

פיקוד לא-אחיד על קטעים המהווים, למעשה, גיזרה אחת מבחינה טקטית, הובא לידי אבסורד. נוצר מצב שהכוחות המיועדים לפריצת הכביש היו עסוקים בתפקידי הבטחה משניים-במעלה, שעה שהמערכה העיקרית נטושה במקום אחר. למצב בלתי-טבעי זה, לא הושם הקץ אלא רק ב-7/IV כשנקבע סופית פיקוד אחיד על המרחב, עד מוצא. אמנם אין לדעת מה היו הגורמים שהגיעו את הפיקוד הערבי לרכז כמעט את כל כוחותיו למע-רכה על הקסטל, — מניעי פרסטיג'ה בשל נפילת הכפר הערבי הראשון, או כוונות הכרוכות במטרה להשתלט סופית על הכביש, או אלו ואלו כאחד, — מכל מקום ריכוז כוחות זה הפך, למעשה, את איזור הקסטל לנקודת-הכובד במערכה לפריצת הדרך. המאמצים שנעשו ע"י האויב המקומי במע-רכה זו, לא היה להם תקדים עד אז באשר לעק-שנות, לדבקות-בתעודה ולריכוז מפקדים בעלי-שם — אשר שימשו דוגמה אישית (וראיה לכך — שרובם נפגעו). היה זה אחד המקרים האחרוני-נים של גילויי "פזע" (הקהלה) וכשלשמע הידיעה

...ובאותו לילה על הקסטל פגשתי לראשונה את סבתא שלך.

יחידה המבצעת בהצלחה פעולת-קרב, אף אם אינה יודעת על הצלחתה, עשויה לעתים לאפשר נצחון לאיזה גוף צבאי גדול יותר, ובכל זאת לצאת משדה-המערכה בהרגשת נחיתות. אם יסופר לחיילים רבים, שלא עסקו בלימוד יסודי של תהליכי הקרב, כי דבר כגון זה מתרחש מפעם לפעם, יופתעו ענ היסוד. ובכל-זאת למדתי מנסינו, כי תמיד קיימת האפשרות, שפלוגה אשר הצטיינה בפעולה מסוימת, תמשיך הלאה בלי שתדע — ההצליחה, אם נחלה כשלון יחסי.

(מתוך הספר „אנשים מול האש“, לקול. ס. ל. א. מרשל)